

NEDER

LAND

LEEST

OEROOFG

Cadeautje van uw openbare bibliotheek

HELLAS.

HAASSE

‘Toen ik *Oeroeg* lang geleden las, was het een verhaal over een vriendschap die teloorgaat. Onlangs las ik het opnieuw. Nu voelde ik vooral de aanwezigheid van de geschiedenis in het verhaal. Dreigend, onontkoombaar, tragisch. Niet aan de hand van feiten en jaartallen. Maar aan de hand van de belevenissen en gevoelens van twee mensen uit verschillende culturen, Nederlands en Indonesisch.

Grote schrijvers kunnen dat, het persoonlijke verbinden met het maatschappelijke, de kleine met de grote geschiedenis.

Hella S. Haasse is er zo een. Het maakt *Oeroeg* geknipt voor Nederland Leest. Ik verheug me op alle gesprekken en discussies die dat gaat opleveren!’

Phulip Freriks

ambassadeur van Nederland Leest

Oeroeg was mijn vriend. Als ik terugdenk aan mijn kindertijd en mijn jongensjaren, verschijnt zonder uitzondering het beeld van Oeroeg in mij, als was mijn herinnering gelijk aan een van die toverplaatjes die we vroeger plachten te kopen, drie voor een dubbeltje: geelachtig glanzende stukjes met lijm bestreken papier, waarover je met een potlood krassen moest, totdat de verborgen voorstelling aan het daglicht kwam. Zé komt ook Oeroeg tot me terug, wanneer ik me verdiep in het verleden. Al mag de entourage verschillend zijn, al naarmate de periode die ik me voor de geest roep korter of langer geleden is, altijd zie ik Oeroeg, zowel in de verwilderde tuin van Kebon Djati als op de roodbruine, aangetrapte modder van sawapaden, diep in het bergland van de Preanger; in de hete wagons van het treintje dat ons dagelijks heen en weer bracht naar de lagere school in Soekaboemi, en later, op het internaat in Batavia, toen we beiden naar de middelbare school gingen. Oeroeg en ik, spelend en op speurtocht in de wildernis — Oeroeg en ik, gebogen over ons huiswerk, over postzegelverzamelingen en verboden boeken — Oeroeg en ik, onveranderlijk samen, in alle ontwikkelingsstadia van kind tot jonge man. Ik kan wel zeggen dat Oeroeg in mijn leven gebrand staat als een zegel,

een merkteken: méér dan ooit op dit ogenblik, nu ieder contact, Ik weet niet waarom ik me rekenschap wil geven van mijn verhouding tot Oeroeg, van al wat Oeroeg voor mij betekende en nog betekent. Misschien prikkelt mij zijn onherroepelijk, onbegrijpelijk anderszijn, dat geheim van geest en bloed, dat voor kind en knaap nog geen problemen opwierp, maar dat nu des te kwellender schijnt. Oeroeg was de oudste zoon van mijn vaders mandoer en evenals ik geboren op de onderneming Kebon Djati, waar mijn vader administrateur was. Wij scheidden maar een paar weken in leeftijd. Mijn moeder hield veel van Oeroegs moeder, waarschijnlijk omdat zij, als jonge Hollandse vrouw, voor het eerst in Indië, en op het afgelegen Kebon Djati vrijwel verstoken van elk contact met sekse- en rasgenoten, in de zachte opgewekte Sidris begrip en toewijding vond. De band werd versterkt door het feit dat zij beiden een eerste zwangerschap doormaakten. In de lange uren van de dag, als mijn vader op inspectie de tuinen doortrok, of werkte in zijn kantoor naast de fabriek, zaten mijn moeder en Sidris op de achtergalerij met naaiwerk en bespraken in een vertrouwelijk spel van vraag en antwoord ervaringen, angsten en wensen, de talloze schakeringen in stemming en gevoelsleven, die alleen van vrouw tot vrouw weerklank vinden. Zij zagen de dingen op verschillende manier en spraken, élkanders taal slechts haperend, maar onder peignoir en sarong zwol in beider schoot hetzelfde wonder. Zo valt het ook te begrijpen dat later die uren van samenzijn ieder samenzijn voorgoed tot het Verleden behoort. bestaan bleven, zij het ook dat ik, in pitriet en tule gebed, sliep naast mijn moeders stoel, en Oeroeg te schommelen hing in de gebatikte slendang op de rug van Sidris. Het vroegste beeld dat ik in mijn herinnering kan terugroepen, toont me de twee vrouwen tussen de marmeren zuilen van de achtergalerij, omringd door stapels wit verstelgoed. Oeroeg en ik kropen in eendere hansoppen van gestreepte stof rond tussen de potten met varens, die de stoep van de achtergalerij omzoomden. Rondom waren lichte, helkieurige vlekken, rood, geel en oranje, die in de wind heen en weer bewogen — in later jaren wist ik dat dit de canna's waren, dicht opeengeplant op het achtererf. Oeroeg en ik zochten tussen het grind naar de enigszins doorschijnende

steentjés, die inlanders wel polijsten tot ze op halfedelstenen lijken. De lucht was vol van het gezoem van insecten, woudduiven roekoeden in hun aan bamboestaken opgehesen kooien achter de bediendenkamers. Een hond blafte, kippen stoven kakelend weg over het erf, en bij de put klonk het plassen van water. De wind die van de bergen kwam was koel, en voerde een vage rooklucht mee van de verderop gelegen desa's. Mijn moeder schonk ons vanillestroop in gekleurde glazen — rood voor mij, groèn voor Oeroeg. Het ijs tinkelde tegen de rand. Nooit kan ik de geur van vanille opsnuiven zonder dat dit beeld in mijn bewustzijn terugkomt — Oeroeg en ik, aandachtig drinkend, op de met steentjes bezaaide stoep — het wuiven van varens en bloemen in de wind, en alle ochtendgeluiden op het zonnige erf. Twee jaren na mijn geboorte had mijn moeder een miskraam en daarna bleek zij onvruchtbaar. Misschien bleef daarom Oeroeg zo uitsluitend mijn speelmakker, hoewel Sidris het ene kind na het andere kreeg. Er kwam een einde aan de uren op de achtergalerij. Soms zat mijn moeder er alleen, met brieven of naaiwerk, maar vaker vond ik haar in de schemer van haar slaapkamer achterovergeleund in een rieten lig- stoel, met een natte zakdoek op het hoofd. Ik zocht en vond mijn vertier bij Oeroeg, hetzij zwervend over het erf of buiten de omheining, in de kampong en in de aangrenzende gedeelten van de theetuinen. Dikwijls ook bracht ik hele dagen door in het mandoerhuis, bij Sidris en de broers en zusters van Oeroeg. Zij woonden in het enige stenen huis in de kampong. Het erf grensde aan de rivier die op deze plek smal was en vol grote steenbrokken. Wij kinderen sprongen van steunpunt tot steunpunt of waadden door de plekken waar het ondiepe, kristalheldere water tussen de stenen stilstond als in een bassin, op zoek naar roze en groengele krabben, waterjuffers en ander gedierte , Boven de poelen, onder het dichte struikgewas langs de oever wemelde het van insecten. Terwijl de kleinere kinderen naakt, onbeweeglijk, neergehurkt zaten in de lichtbruine modder, woelden Oeroeg en ik met stokken in de schemerige schuilhoeken onder het laag neerhangende groen. Wij waren toen allebei omstreeks zes jaar oud. Ik was langer, maar Oeroeg scheen volwassener, met zijn gespierd mager lichaam. De lijn die van zijn schouderbladen neerliep

tot naar zijn smalle, opzij wat afgeplatte heupen, had al dezelfde nonchalante soepelheid die waar te nemen viel bij de opgeschoten knapen en jonge mannen, werkend op fabrieksterrein en sawa's. Met zijn lenige tenen kromgetrokken, balanceerde hij ineengedoken op stenen en boomtakken, zekerder van zijn houding dan ik, en sneller reagerend bij verlies van evenwicht. Toen ging ik nog zo op in onze spelen dat ik me deze dingen maar vaag bewust was. Wel ergerde ik mij aan mijn sproeten, en aan mijn roodworden en vervellen in te schelle zon, en ik benijdde Oeroeg om zijn egale donkere kleur, slechts hier en daar ontsierd door de roze vlekken, die wezen op een vroeger doorgemaakte huidziekte. Oeroegs gezicht was plat en breed als dat van zijn moeder Sidris, maar zonder de trek van zachte vrolijkheid, die het hare zo aantrekkelijk maakte. Zolang ik me herinneren kan, week uit zijn ogen nooit die gespannen, zoekende blik, als wachtte hij op een geluid, een signaal, dat niemand horen kon dan hij. Oeroegs ogen waren zo donker dat zelfs het oog- wit rondom beschaduwd leek. Bij vrolijkheid of woede kneep hij ze enigszins samen, zodat hun gefonkel schuilging achter de krans van korte, harde wimpers. Lachen met open mond deed Oeroeg, zoals de meeste inlanders, nooit. In een uitbarsting van werkelijk onbedwingbare vreugde zat hij zwijgend heen en weer te wiegen, het gezicht vertrokken tot een grimas. Gewoonlijk amuseerde hij zich om andere dingen dan ik. Als ik juichend en opgewonden over de stenen in de kali sprong na een bijzonder geslaagde vangst een krab, lichtroze gemarmerd als een schelp, of een transparante salamander staarde Oeroeg alleen met zijn gespannen, donkere blik en even verwijde neus- vleugels naar de buit. Hij ging handig met de dieren om, ving en vervoerde ze, zonder er ooit ietsel bij op te lopen. Ik wilde ze het liefst bewaren in dozen en blikken met glas bedekt — mijn moeder had me, ondanks haar nimmer overwonnen afschuw voor 'beesten' toestemming gegeven mijn verzameling in een van de bijgebouwen te bewaren. Maar Oeroeg schepte weinig behagen in het regelmatig verzorgen en onderhouden van deze menagerie. Zijn aandacht verslaptte, waar de mijne begon. Graag tergde hij een krab met een strootje, tot het dier zich schrap zette in

aanvalshouding. Het meest echter vermaakte hij zich met gevechten tussen twee beesten van verschillende soort hij bracht padden om hun krachten te meten met rivier- en landkrabben, hitste vogelspin tegen salamander, wesp tegen waterjuffer op. Misschien is het te ver gezocht om hier van wreedheid te spreken. Oeroeg was niet wreed, hem ontbrak alleen het gevoel dat een westerling vaak een dier doet sparen en eerbiedigen uit halfbewust verwantschapsbesef. Wanneer ik, de toeschouwer bij deze gladiatorenengevechten, gedeeltelijk in opwinding, gedeeltelijk door schuldgevoel en afschuw bevangen, het uitschreeuwde, keek Oeroeg mij verbaasd van opzij aan en zei, als om me te sussen, in het Soendanees: 'Wat geeft het? Het zijn immers beesten.' Het liefst deden wij jagers en ontdekkingsspelen, sluipend tussen de vruchtbomen op het achtererf, of, wat nog opwindender was, op de stenen in de rivier. Als mijn vader op dienstreis was, en mijn moeder aan een van haar steeds vaker weerkerende hoofdpijnaanvallen leed, at ik 's middags bij Oeroeg thuis. Sidris, snel verouderend en wat vormeloos na al haar bevallingen, hurkte met een paar vrouwelijke familieleden tussen het keukengerei op haar achtererf en bakte in hete olie flensjes met rijst en vlees gevuld. De kinderen zaten eromheen, en verorberden zwijgend wat Sidris hun, op pisangblad, toe- schoof. Magere kippen pikten naar de gemorste rijst- korrels en een zwarte hond, die altijd schurft had, sloop op enige afstand rond, wachtend totdat wij opgestaan waren. Ik voelde mij thuis bij Oeroeg, ook binnen in huis, waar het rook naar het kokosvet dat Sidris in haar haarwring wreef. In de voorgalerij stonden een paar oude, diepe schommelstoelen, een geschenk van mijn moeder. Papieren waaiertjes en gekleurde platen uit tijdschriften waren tegen de binnenwanden van witgeschilderd bamboevlechtwerk geprikt. Het mooiste vond ik een gordijn van Japanse kralenslingers, dat de deuropening naar de twee slaap- kamertjes camouflerde. Het stelde de berg Fuji-Yama voor, onwezenlijk turkooisblauw, met op de voorgrond schelroze en zeegroene bloesembomen. Als wij door het scherm heen liepen, vielen de kralenslierten geheimzinnig ritselfend achter ons dicht. Oeroegs grootvader zat dag in dag uit op een van de schommelstoelen, in een gestreepte

katoenen pyjama, met een sarong los om zijn schouders geslagen. Hij was kinds en deed niet anders dan knikken en lachen, waarbij hij zijn door sirihekauwen donkerrood gekleurde tandstompjes liet zien. Voor het huis was een stukje erf, van de rest van de kampong gescheiden door een lage, witgekalkte muur. In de roodachtige aarde hadden Oeroeg en ik, naar het voorbeeld van de tuinlui bij mij thuis, perken uitgezet, weliswaar niet van gelijkvormige gewitte stenen en decoratieve bloempotten, maar van flessen, die we met de halzen omlaag ingegraven hadden, totdat alleen de ingestulpte bodems, licht- en donkergroen glanzend; uit de grond omhoog staken. Er groeide gras noch geboomte in de tuin van Sidris, maar het effect van onze perken bleef er niet minder fraai om. Soms ook kwam Oeroeg bij mij, maar van deze bezoeken hadden we geen van beiden plezier. Wilde spelletjes waren, met het oog op mijn moeder, uitgesloten, en voor bouwdozen en platen kijken waren we te rusteloos. In de regentijd, als de tuin in een moeras en de paden in bergbeken herschapen waren, zaten we op de stoep van de achtergalerij, met onze tenen reikend naar de mist van druppels, die het van het afdak omlaag stortende water opwierp. De stralen uit de afvoergoten langs het dak plensden met een eentonig mineurgeluid in de slokan en de put, kikkers kwaakten heel de dag lang, en behalve dit was er niets anders te horen onder de lage loodgrijze wolken, die de bergtoppen voor ons verborgen. In deze tijd was mijn vader ook vaker thuis. Hij zat in de binnengalerij die hem tot studeerkamer diende, soms met mijn moeder, maar meestal alleen. Oeroeg en ik kregen eten van de taboe, aan een aparte tafel, op een ander uur dan dat waarop mijn ouders de maaltijd gebruikten. Alleen 's avonds at ik wel eens met mijn vader en moeder samen, maar bij deze gelegenheden voelde ik mij nooit op mijn gemak. Onder de laag neerhangende lamp was de tafel als een eiland van eenzaamheid in de immense achtergalerij. Mijn ouders wisselden van tijd tot tijd op gedempte toon een paar woorden, meestal over huishoudelijke aangelegenheden, over de fabriek, over kwesties met employés. De djongos bewoog zich zwijgend heen en weer tussen de tafel en de provisiekamer om ons te bedienen, zijn hoofddoek fris gevouwen als een kroon. Als hij zich langs mij boog, rook ik

de gemengde geur van zoete tabak en stijfsel, voor eeuwig gevangen in zijn sarong en witte jas. Soms stelde mijn vader mij vragen: of ik gehoorzaam was geweest, wat ik overdag had uitgevoerd. Onbevangen kon ik hier nooit op antwoorden, omdat ik wist dat onenigheid tussen mijn ouders er meestal het gevolg van was. Mijn vader luisterde met een frons van ongenoegen tussen zijn wenkbrauwen naar mijn enigszins haperende verslagen van spel en avontuur. 'De jongen hoort niet in de kampong,' zei hij gewoonlijk, als ik zweeg, 'het is de pest voor hem. Hij spreekt geen fatsoenlijk woord Hollands. Hoor je dat niet? Hij wordt je reinste katjang. Waarom houd je hem niet thuis?' 'Hij moet naar school,' zei mijn moeder eenmaal, in antwoord op een dergelijke tirade. 'Hij is nu zes. Hoe kan ik hem in huis houden? Hij moet bezig zijn, hij moet spelen. Er zijn hier geen andere kinderen. Hij is altijd alleen.' 'Oeroeg!' barstte ik uit, verontwaardigd over haar verzuim om mijn boezemvriend te noemen. Mijn moeder haalde haar schouders op. 'Hij komt op geen enkele school met dat taaltje dat hij spreekt,' zei mijn vader. 'Soendanees om het andere woord. Hij moet eerst zijn mond fatsoenlijk leren opendoen in het Hollands.' — Van verdere discussies was ik geen getuige, maar na enige dagen kwam er, op een namiddag, een jonge employé van de fabriek, die, zoals ik later hoorde, aanvankelijk voor onderwijzer gestudeerd had. Er werd mij duidelijk gemaakt dat ik klaargestoomd zou worden om in Soekaboemi naar de lagere school te kunnen gaan. Ik verzette mij in wanhoop. Buiten, op het erf, wachtte Oeroeg — mijn moeder had hem weggestuurd toen mijn nieuwe leermeester kwam. Ik zag tussen de heesters, die de bediendenkamers aan het oog onttrokken, Oeroegs felrode tricot hemd bewegen. Wij hadden afgesproken om mierenleeuwen te gaan uitgraven. Terwijl mijn moeder met de jongeman praatte, trachtte ik tevergeefs weg te glippen over de achtergalerij. Ik moest op een stoel gaan zitten en antwoorden op vragen, zonder te vervallen in het Soendanees, dat me vertrouwder was dan Nederlands. Oeroeg kwam tot aan de stoep van de achtergalerij, en keek zwijgend en verbaasd naar binnen. Tot aan het einde van de 'les' bleef hij daar staan, onbeweeglijk. Die avond kwam mijn moeder bij mij in mijn kamer, voor ik ging slapen, iets wat zij

zelden deed. Terwijl ik mij verlegen waste en uitkleedde onder toezicht van de baboe, vertelde ze mij dat de uren met mijnheer Bollinger voortgezet zouden worden tot augustus, de maand waarin de scholen begonnen. Ik zei dat ik niet naar school wilde, indachtig aan het stilzitten en ondervragen. Mijn moeder somde de geneugten van mijn toekomstige staat op, maar het vooruitzicht van te leren lezen, rekenen en schrijven had voor mij weinig aantrekkelijks. 'Gaat Oeroeg mee?' vroeg ik, toen zij uitgesproken was. Mijn moeder zuchtte. Zij zat op een lage rieten. stoel naast het bed, in een kimono van gebloemde stof, omgeven door haar onafscheidelijke aura van eau de cologne. 'Hoe kan dat?' vroeg ze ongeduldig, terwijl ze met een vochtige zakdoek haar slapen bette. 'Wees toch niet zo dom. Oeroeg is immers een inlandse jongen.' 'Hoeft hij niet naar school?' hield ik vol. Mijn moeder stond op en kustte mij vluchtig op de wang. 'Misschien wel,' zei ze vaag. 'Naar een ander soort school, natuurlijk. Ga nu slapen.' Ik klom in mijn bed en de baboe stopte de klamboe rondom in. 'Ik zal aan Sidris vragen...' begon ik, hurkend aan het voeten-eind, terwijl ik door de mazen van de klamboe heen naar mijn moeder keek. Zij bleef bij de deur staan. 'Je moet nu niet meer in de kampong gaan selen,' zei ze, op de wat geprikkelde nerveuze toon die naderende hoofdpijn aankondigde. 'Je vader heeft het niet graag. Laat Oeroeg hier komen, als je dat prettig vindt. Slaap wel' Zo gebeurde het. Hoewel ik, vooral tijdens afwezigheid van mijn vader, nog telkens kans zag te ontsnappen naar de rivier en naar Sidris' gastvrije woning, kwam Oeroeg toch meestal bij mij spelen. Wij plunderden de vruchtbomen in de tuin, zetten tussen de struiken van het verwaarloosde achtererf onze jacht op allerhande gedierte voort, of hurkten, bij regen-weer, tussen de zuilen van de galerij met bezigheden, die ik me niet meer herinneren kan. Als mijnheer Bollinger kwam, voor de 'les', bleef Oeroeg in de buurt. Hij zat een eind van ons vandaan op de grond, en hield geen oog van ons af. Het bericht dat ik naar school zou gaan, had hij nogal kalm opgenomen. Hij vroeg alleen of ik dan met de trein zou reizen, en toen ik hier bevestigend op antwoordde, had hij met fanatieke concentratie het puffen en stoten van een locomotief nagebootst. Over de school of over mijnheer Bollinger

wisselden wij verder geen woord meer. Zowel Oeroeg als ik beschouwde het als vanzelfsprekend dat hij (Oeroeg) bij de lessen tegenwoordig was. Mijn moeder die van tijd tot tijd binnen kwam lopen als mijnheer Bollinger er zat, deed een- of tweemaal een poging om Oeroeg weg te sturen. Hij ging, langzaam, maar stond na een kwartier weer tussen de - bloempotten bij de stoep van de achtergalerij. Mijn vader scheen tevreden over de vorderingen, wat betreft het uitbreiden van mijn vocabulaire. Ik behield echter tot ver in mijn schooltijd het sterke accent van iemand die zich vlotter uit kan drukken in het Soendanees dan in het Nederlands. De maanden verstreken en er werden toebereidselen gemaakt voor het schoolgaan. Een oude inlandse naaister zat achter de trapnaaimachine in de binnengalerij en vervaardigde, onder toezicht van mijn moeder, de broeken en blouses die mijn katoenen hansoppen zouden vervangen. Een Chinees kwam om me sandalen aan te meten. Tenslotte keerde mijn vader van een dienstreis terug met schooltas en toebehoren. Geheel uitgedost vertoonde ik mij aan Oeroeg. Hij bekeek mij aandachtig, onderzocht de inhoud van mijn griffeldoos, en vroeg nog eens of ik nu iedere dag in de trein zou reizen. Op een avond liep mijn moeder bij uitzondering gekleed en gekapt door het huis. De kleine lampjes in de binnengalerij brandden en onze djongos zette schaaltes met versnaperingen op de tafel. Ik kreeg te horen dat er bezoek kwam — een paar beren en dames uit Batavia, die op een onderneming in de buurt logeerden, en mijnheer Bollinger. ‘Nee, je krijgt geen les,’ zei mijn moeder glimlachend, terwijl zij voor een spiegel bleef staan en erin keek. ‘Als je je behoorlijk gedraagt, mag je met ons mee-eten.’ De baboe trok mij een van mijn schoolpakken aan. Zeer onder de indruk van de ongewone situatie, wachtte ik vóór het huis op de gasten. De zon was juist ondergegaan en de bomen die de tuin begrensd, stonden scherp afgetekend tegen de rode wolkenbanken in het westen. Op de bergtoppen was het nog licht. Het slaperig makende gegons van insecten klonk uit de duisternis onder struiken en bomen. In de kampong sloeg men op een uitgeholde boomstam, ten teken dat de nacht was aangebroken. Terwijl ik staarde naar de verblekende gloed boven de horizon, werd ik bevangen door een nog niet

eerder gekend gevoel van onbehagen— omdat ik naar school moest, omdat alles anders zou worden. Ik weet niet of ik me dit alles toen zo bewust was, het kan zijn dat ik nu achteraf een interpretatie zoek voor die stemming van melancholie en vage ergernis. Beneden, bij de grote weg, draaide een auto het hek in, die even later stilhield voor de stoep van de galerij. Mijn moeder verscheen en begroette de gasten. Mijn vader was bij hen. Van de maaltijd herinner ik me alleen dat mijn ouders praatten en lachten als nooit tevoren, en dat ik, in verbazing hierover, het eten bijna vergat. Na de rijsttafel, toen allen bijeen waren in de binnengalerij — ik zat onopgemerkt op de grond naast de grammofoonkast — stelde een van de gasten voor een rit te maken naar Telaga Hideung, het Zwarte Meer, dat hogerop in de bergen lag. Bij het horen van die naam begon mijn hart te kloppen. In de fantasieën van Oeroeg en mij speelde het bergmeer een grote rol; dit kwam hoofdzakelijk door de geheimzinnige verhalen die erover in omloop waren. Telaga Hideung, diep in het oerwoud, was een verzanielplaats van boze geesten en zielen van gestorvenen; Nènèh Kombèl woonde er, vampier in de gedaante van een oude vrouw, die op dode kinderen loert.

Een van Sidris' vrouwelijke huisgenoten, een nicht van Oeroeg, die Satih heette, kon op angstaanjagende wijze geschiedenissen vertellen, allemaal op de een of andere manier verbonden met het Zwarte Meer. Ons voorstellingsvermogen schilderde het ons af als een inktzwarte watervlakte, waar monsters en spoken hoogtij vierden. Later, als we groot waren, zouden wil erheen gaan, om deze wezens te bestrijden. Soms, wanneer wij, moe van het spelen, of schuilend voor een regenbui bij elkaar hurkten, sponnen wij deze toekomstige griezelige expeditie tot in details uit, huiverend. van een angst, die we toch niet als iets onaangenaams ondergingen. Ik was, als heel klein kind, eenmaal bij Telaga Hideung geweest, maar wist me van die tocht geen ander beeld meer voor de geest te halen dan dat van mijn vader in badpak. Het meer werd door employés van de onderneming als zwembad gebruikt, hoewel niet dikwijls, omdat het te ver weg lag. Nu stelde mijnheer Bollinger voor om er te gaan baden, wijzend op de volle maan, die als een oranjerode schijf achter het loof van de bomen zichtbaar was.

Het plan vond veel instemming. Terwijl iedereen opstond kroop ik uit mijn schuilplaats tevoorschijn en trok mijn moeder aan een slip van haar japon. Zij had een kleur en haar ogen schitterden. Ik vond haar die avond vreemd en mooi, met haar lange oorbellen en opgestoken haar.

‘Wat, ben je nog niet naar bed,’ vroeg ze, verstrooid glimlachend, ‘wil je mee?’ Mijn vader, die met zijn armen vol badgoed uit de slaapkamer kwam, fronste zijn wenkbrauwen en opperde bezwaren, maar de rest van het gezelschap wist, luid lachend en schertsend — er stonden veel lege glazen op tafel — gedaan te krijgen dat ik mee mocht. Ik trilde van spanning. Het speet mij dat Oeroeg er nu niet bij zou zijn, maar aan de andere kant vervulde het me met trots en opwinding dat ik als eerste de tocht maakte, zij het ook onder de bescherming van de volwassenen, wier zorgeloze vrolijkheid, als gold het een plezieruitstapje, ik heimelijk bewonderde. De huisjongen werd naar het mandoerhuis gestuurd om Deppoh, Oeroegs vader, te halen. Ik begreep niet waar dit toe diende, maar durfde het niet te vragen en evenmin of Oeroeg mee mocht komen, uit angst dat men mij te elfder ure thuis zou laten. Tenslotte zaten wij allemaal in de auto. Ik leunde tegen de knieën van mijnheer Bollinger. Aan weerszijden, op de treeplanken, stonden Oeroegs vader en onze tuinman Danoeh. Zo reden wij weg. Ik keek naar Deppoh, die ik niet zo goed kende, en voor wie ik bijna evenveel ontzag had als voor mijn eigen vader. Hij was de mooiste inlander die ik ooit gezien heb, slank en groot, met een uitzonderlijk scherp getekend gezicht. Hij stond rechtop op de treeplank, terwijl hij zich met één hand nauwelijks vasthield. Het maanlicht scheen op zijn witgesteven jas. Het kwam me voor dat hij met afkeuring neer-keek op het luidruchtige gezelschap in de auto. Een van onze gasten vertelde een lang verhaal, waarvan ik de zin niet begreep, telkens onderbroken door stormen van gelach. Mijn moeder lag achterover in de hoek tussen mijnheer Bollinger en de zijwand van de auto, met haar hoofd geleund tegen de plooiën van de opengevouwde kap. Ik zag lachtranen glinsteren op haar wangen. Het was ongemakkelijk staan tegen de knieën van mijn leermeester en ik trachtte een zitplaats te zoeken op de rand van de bank, tussen hem en

mijn moeder in. Ik schoof een slip van mijn moeders japon opzij, en ontdekte bij die gelegenheid dat zij de hand van mijnheer Bollinger vasthield. De nachthemel was metaalblauw, vol sterren. De maan stond hoger en had haar rode gloed verloren. De wind ritselde in gras en bamboebosjes ter weerszijden van de weg, die zich in grote bochten langs de berghelling omhoog wond. Soms kwamen wij bij een open plek, waar uitzicht over de vlakte mogelijk was. De sawa's glinsterden blank tussen zwarte boomgroepen en hier en daar flakkerde vaag een lichtje in een desahuis. De theetuinen met hun lange rijen gelijkvormige struiken leken van bovenaf gezien op kudden ordelijk opgestelde schapen, roerloos in het maanlicht, en alleen op sommige plekken beschaduwd door het lichte loof van albiziabomen.

Naarmate wij verder reden werd ook het geklater van neerstortend water duidelijker hoorbaar. Tussen de bemoste stenen van de aan één zijde steil omhoog rijzende bergwand schitterden stroompjes, die zich langs de weg tot een beek verenigden. De lucht was bijna koud, en er hing op deze hoogte een geur van vochtige grond en rottend blad. Bij een bocht van de weg begon het oerwoud, en wij reden onder gelach en de kreten van nachtdieren in het oerwoud schenen een onderdeel te zijn van de indrukwekkende stilte. Boven de bergtoppen fonkelden de sterren met ijskoud licht. Ik staarde naar de zwarte oever aan de overkant van het meer, waar het gebladerte de water- oppervlakte raakte. Zonder moeite kon ik me voorstellen dat daar de boze geesten zich verscholen hielden, gereed tot de aanval. Toen Deppoh en Danoeh een eindweegs de duisternis in liepen, verkoos ik aarzelend het gezelschap van mijn moeder en de anderen. Ik zag nu ook waarom Oeroegs vader en de tuinman meegegaan waren. Er klonk een zacht geplas in het water, en een vlot, waarop een bamboehuisje van twee verdiepingen gebouwd was, schoof naderbij langs de oever, voortgeboomd door de twee mannen. Bij het minst drassige gedeelte van de waterkant bestegen wij het vlot, een vloer van dunne planken rustend op uitgeholde bamboestammen. Terwijl de dames gingen zitten op een oude rieten bank, en de mannen met hun badgoed in het huisje verdwenen, dreef het vlot langzaam naar het midden van het meer. Dauoeh liep heen en weer en

hanteerde de boom. Deppoh gaf met gedempte stem aanwijzingen en peilde van tijd tot tijd, op zoek naar een plek met behoorlijk zwemwater. Mijn vader en zijn gasten lachten luidruchtig in het bamboehuisje. Ik stond naast de bank waarop de vrouwen zaten en tuurde naar de oevers, waar ieder bewegen van door de maan beschenen bladeren, ieder geluid, van bovennatuurlijke oorsprong scheen te zijn. Het zwemmen leek mij een gevaarlijke en onzinnige onderneming — had Satih niet verteld dat het meer duizenden meters diep was, en dat er een reuzenslang in huisde? Zonder naspeurbare oorzaak vormden zich telkens kringen op de oppervlakte — het maanlicht blonk in de uitvloeiende rimpelingen. Bewoog daar iets in de diepte? Ik schreeuwde van angst toen vlak naast het vlot iets wits opdook, en de vrolijkheid van de anderen stelde me maar gedeeltelijk gerust toen het mijnheer Bollinger bleek te zijn, die zich geruisloos in het water had laten glijden om ons aan het schrikken te maken. De lichamen van de mannen schemerden wit in de maneschijn. Zij doken na elkaar en kwamen proestend en blazend omhoog. De kom van bergen was plotseling vol geluid van galmende stemmen en watergeplas. Ik kon niet begrijpen dat zij zo zorgeloos waren. Danoeh manoeuvreerde het vlot, zodat het vrijwel op dezelfde plek bleef drijven. Deppoh zat gehurkt in de schaduw van het bamboehuisje — ik zag alleen de lichtpunt van zijn sigaret in het donker gloeien. Zijn rust kalmeerde me enigszins. Ik ging naast hem zitten. 'Is het waar dat Nènèh Kombèl kinderen opeet?' vroeg ik fluisterend. 'Ach,' antwoordde Deppoh met een ondertoon van ongeduld. Hij ging niet verder op mijn woorden in, maar boog zich voorover en riep een waarschuwing naar de mannen in het meer. 'Waterplanten,' zei hij bij wijze van verklaring tegen mij. 'Alleen rondom het vlot is hét goed baden. De waterplanten vangen een mens en houden hem vast, zodat hij verdrinkt. Ik ken Telaga Hideung.' Ik staarde gefascineerd naar het water en hoopte dat mijn vader eruit zou komen, op het veilige vlot. Lang hoefde ik niet te wachten. De koude van de naderende nacht dreef de zwemmers op het droge. Zij stonden proestend te trappelen op het vlot, terwijl zij zich met hun handdoeken afwreven. Daarna begonnen zij, in een dolle bui, haasje-over te springen

en elkaar te achtervolgen, rondom de zitplaats van de vrouwen. De plankenvloer kraakte, het hele vlot waggelde en dreunde. Deppoh riep: 'Pas op! Dé bamboe is oud!' maar niemand luisterde naar hem. Mijnheer Bollinger, die de anderen wilden jonassen, vluchtte naar het paviljoentje en klom op het platte dak. Mijn vader en de twee gasten volgden hem. De vrouwen riepen aanmoedigingen. Deze jacht boeide mij, en ik liep om het huisje heen tot aan de uiterste rand van het vlot, om te zien hoe mijnheer Bollinger zou ontsnappen. Meer weet ik niet. Er was een geluid van scheurende bamboe, verward gegil klonk rondom en ik viel voorover in ijsskoude duisternis.

Toen ik tot mezelf kwam, lag ik in mijn eigen bed. Door de witte nevel van de klamboe heen zag ik een klein licht branden. Mijn vader stond aan het voeteneinde en keek naar mij. Ik begreep niet wat er gebeurd kon zijn. Eerst leek het me dat ik het maanlicht en het meer gedroomd moest hebben, maar mijn haar was vochtig en ik meende nog in mijn mond de smaak van modderig water te proeven. Ik bewoog mij en riep. Mijn vader deed de klamboe open, en nu dook ook de baboe achter hem op, met een glas dampend vocht in de hand. Ik dronk, leunend tegen mijn vader. Daarna sloep ik onmiddellijk weer in. Pas dagen later kreeg ik de toedracht van de zaak te horen. Het al overbelaste vlot was niet bestand gebleken tegen de klauterpartij op het bamboehuisje. De door ouderdom halfverteerde planken hadden het gewicht van de stoeiende mannen niet kunnen dragen — aan één zijde topzwaar geworden, was dat gedeelte van het vlot afgebroken, gekanteld en in het water verdwenen. Hoewel hevig geschrokken, en gewond door bamboesplinters en scherp hout, kwamen toch allen dadelijk boven. Alleen ik werd vermist. Deppoh dook naar mij, tussen rondrijvend wrakhout en vlechtwerk. Niet lang daarna vond mijn vader mij, half gestikt, verward in de gescheurde bamboewand van het huisje. Op het overgebleven gedeelte van het vlot waren zij toen naar de oever gekomen.

'En — Deppoh?' vroeg ik, terwijl het voorgevoel van iets verschrikkelijks mijn hart deed bonzen.

'Deppoh is vastgeraakt in de waterplanten,' zei mijn vader

langzaam en zacht, als hoopte hij dat ik het niet zou horen. 'Deppoh is dood.'

Een grotere ramp had mij niet kunnen treffen. Het meest drukte mij het besef dat Deppoh was omgekomen terwijl hij naar mij zocht. Ik kon de gedachte aan de waterplanten, waarvan hij mij 's avonds op het meer verteld had, niet kwijtraken. Op alle uren van dag en nacht benauwde mij het verschrikkelijke visioen van zijn lichaam, worstelend tussen taaie, kleverige stengels. Herhaaldelijk werd ik gillend wakker uit mijn slaap. Koortsig was ik mij bewust van gestalten bij mijn bed: mijn moeder, mijnheer Bollinger met een verband om zijn hoofd, mijn vader. Tenslotte kwam ook Oeroeg een keer, maar wij wisselden nauwelijks een woord. Oeroeg was onnatuurlijk stil en verlegen in het bijzijn van volwassenen, en onder de indruk van mijn ziekzijn en de sfeer van de schemerige slaapkamer. Mij kwelde de gedachte dat ik de oorzaak was van zijn vaders dood. Wij staarden elkaar zwijgend aan. Mijn moeder zei verklarend: 'Oeroeg komt je goedendag zeggen. Hij gaat verhuizen,' en nu kreeg ik ook te horen wat er te gebeuren stond. Een nieuwe mandoer zou met zijn gezin het stenen buis aan de rivier betrekken; Sidris en de kinderen van Deppoh gingen inwonen bij een familielid in een van de desa's hoger op de berg.

Nooit heb ik geweten wat tenslotte de doorslag gaf: mijn wanhopig verdriet hij het vooruitzicht van Oeroeg gescheiden te worden, schuldbesef van mijn ouders ten opzichte van Deppohs zoon, of misschien moederlijke zorg en eerzucht van Sidris, de zachtmoedige. Op een dag kwam zij, voor het eerst sinds mijn kleutertijd, weer bij ons thuis, onberispelijk gekleed, met een geurend bloempje in haar wrong, en het voorhoofd met witte talk bestreken. Zij bleef lang bij mijn moeder; Ik hoorde hun stemmen in de slaapkamer, die aan de mijne grensde, maar kon geen woord verstaan. Wat daar beslist werd, had verstrekkende gevolgen. Oeroeg zou komen inwonen bij onze huis- jongen, die een achterneef van Deppoh was, en in Soekaboemi op de Hollands-Inlandse school gaan. Als ik nu terugkijk op onze lagereschooltijd, schijnen de dagen van al die jaren samen te vloeien tot één beeld, waarschijnlijk omdat dezelfde indrukken elkaar

onveranderlijk, regelmatig opvolgden. Steeds, in de vroege ochtend, de autorit naar het stationnetje, dat een halfuur gaans van de onderneming lag. Gras en bol glinsterden van zware dauw, de zon was nauwelijks op, over alles hing nog een blauwe morgennevel. Inlanders droegen fruit en andere waren voor tijdige verzending naar het station; gebogen onder de last van hun pikolans bewogen zij zich in ritmische sukkeldraf over de weg. Een landbouwer dreef kar- bouwen naar de sawa, geholpen door kleine jongens, die onder het uitstoten van schelle kreten de dieren op de grasberin hielden. Oeroeg kende sommigen van hen en schreeuwde, hangend uit de auto, een groet. Van tegengestelde richting kwamen theepluksters en werkvolk voor de onderneming, bij groepen tegelijk. De vrouwen keken naar ons om, lachend vanonder de plooiën van hun slendangs, die zij om het hoofd gewonden droegen. Kleine kinderen, honden en kippen liepen toe vanuit de desawoningen, verscholen in de schaduw onder hoog geboomte. Altijd heerste op het station dezelfde drukte. Er stonden manden opgestapeld, het was er vol mensen die op de eerste trein wachtten, een warong bood gelegenheid tot het nuttigen van een vroege maaltijd. Vaak bezweken Oeroeg en ik voor de verleiding van een portie roedjak, onrijp fruit met scherpe saus, die we haastig opslurpten uit een gevouwen blad. Dan kwam de trein binnen: de kleine berglocomotief met zijn sleep van wagons zonder ramen. In de wagons waren houten banken in de lengte geplaatst. Hoewel Oeroeg en ik tweede klas mochten reizen, verkozen wij de drukke wagons, waar wij vaak een vrucht of een handvol katjang kregen en waar steeds iets te horen of te zien viel. Van dat traject door het bergland van de Preanger ken ik iedere steen, iedere telegraafpaal, iedere brug. Met gesloten ogen zou ik het landschap aan weerskanten van de ramen kunnen -tekenen: de afdalende terrassen van de rijstvelden, de dichtbegroeide, kegelvormige heuvels, die verderop overgingen in blauwe bergkammen, de oogsthuisjes op het veld, de desawoningen tussen bamboebosjes, van tijd tot tijd een witgepleisterd stationsgebouwtje, waar groepen marktgangers met hun waren stonden te wachten. Als wij in Soekaboemi kwamen, scheen e- zon al krachtig en deelde de wereld in schel licht en koele schaduw.- Wil liepen een eind

door de stad — want voor onze begrippen was Soekaboemi een stad — en dan scheidden zich onze wegen: Oeroeg ging naar zijn school, ik naar de mijne. Er was weinig verschil in de leerstof die wij te verwerken kregen; alleen had Oeroeg als extra vak Nederlands. De uren die wij in de schoollokalen doorbrachten, moeten vrijwel identiek zijn geweest. Zowel hij hem als bij mij het nooit eindigende gegons van kinderstemmen, die in koor een les opdreunen, en het begeleidende geluid van schuifelende voeten, het krassen van griffels en pennen, terwijl buiten de bomen ruisten in de wind en de hete lucht trilde boven het asfalt van de straatweg. Om één uur vonden wij elkaar terug op een vast punt. Als ik eraan kwam rennen, zag ik Oeroeg al staan in de schaduw van een boom, blootsvoets, maar verder volgens mijn mening fraai gekleed, in een fluwelen broek met padvindersriem en met de zwarte topi van de mohammedaanse jongens op het hoofd. Vaak kochten wij voor een paar centen schelgekleurde ijslolly's, vastgevroren rondom dunne stokjes, zodat je ze kon afzuigen, of wil deden ons in de trein te goed aan een uiterst kleverige lekkernij, pudding met kokosmaak. Op deze tijd van de dag was het bijzonder warm, ook in de hoger gelegen streek van Kebon Djati. Onze eerste gang als we thuiskwamen gold dan ook verfrissing van onszelf: ik liep naar de badkamer en Oeroeg naar de put achter de bijgebouwen. Hoewel wij in de middaguren nog vaak bezig waren met onze oude spelletjes in de tuin en bij de rivier, begonnen wij geleidelijk liefhebberij te krijgen in andere dingen. Wij verzamelden postzegels, sigarenbandjes en plaatjes van auto's en vliegtuigen. Oeroeg werd vooral geboeid door deze laatste categorie. Hij kon op uiterst realistische wijze het gierende geluid van een neerstrijkende vliegmachine nabootsen. Met de armen stijf uitgestrekt liep hij in cirkels rond, sprong, hurkte en kroop, en liet zich tenslotte onder het uitstoten van een reeks klanken, die een catastrofe moest voorstellen, op de grond vallen. Mij lukte het nooit dit na te doen. Een soort van verlegenheid, misschien schaamte of onmacht tot eende baboe en Danoeh, de tuinman, bewust was van een verschil in ras en rang, was Oeroegs bestaan zo met het mijne vergroeid dat ik ten aanzien van hem dit onderscheid niet voelde. Het verbaasde

mij daarom des te meer, toen ik voor het eerst merkte dat Oeroegs verhouding tot mij en mijn ouders de spot en onwil van onze huisbedienden opwekte. Dit uitte zich aanvankelijk in kleine dingen: plagerijen aan het adres van 'mijnheer' Oeroeg, onderling geginnegap, een enkel woord of gebaar, maar geleidelijk aan bleek hun kritiek sterker uit min of meet openlijke sabotage bij het volbrengen van opgedragen werk. Ik wist nu ook dat mijn vader Oeroegs schoolopleiding betaalde en vond daar, gezien de dood van Deppoh, niets onnatuurlijks in. Wat Oeroeg over deze toestand dacht, bleef in het duister. Hij was altijd dezelfde en liep zowel bij ons als in de bijgebouwen in en uit zonder een zweem van bevangenheid. Ik weet niet hoe eenzaam ik mijn kinderjaren gesleten zou hebben, als Oeroeg er niet was geweest. Waarschijnlijk zou ik in dit geval ook de scheiding van mijn ouders als een veel heviger slag gevoeld hebben. Omdat mijn moeder mij, sinds mijn kleutertijd, vrijwel uitsluitend aan de baboe, aan Sidris en de haren, en aan Oeroeg overgelaten had, was zij voor mij eigenlijk niet meer dan één vreemde. Op de periode van eenzaamheid en hoofdpijnaanvallen was er, na de onheilsavond bij Telaga Hideung, een van rusteloosheid en bijna koortsachtige activiteit gevolgd. Zij reed, zij maakte wandeltochten, zij ging naar Soekaboemi om te winkelen. Dagenlang liet de oude djait de naald van de naaimachine op en neer dansen door nieuwe stoffen, terwijl mijn moeder nerveus door het huis dwaalde, slechts van tijd tot tijd op een stoel neervallend om brieven te verscheuren of een spel patience te leggen. Een enkele maal hadden wij logés, maar gewoonlijk was het mijnheer Bollinger die mijn moeder gezelschap hield, hetzij aan de thee, 's middags of 's avonds, hetzij op een wandelrit over het terrein van de onderneming. Gaandeweg bemerkte ik de toenemende verkoeling in de toch al niet bijzonder innige verhouding tussen mijn ouders. Soms, als ik in bed lag 's avonds, hoorde ik deuren dichtslaan en het geluid van heftige stemmen. Eens trof ik mijn moeder snikkend in de tuin, die zij in gelopen was onder voorwendsel van de duiven te gaan voeren. Kort daarop vertrok mijnheer Bollinger naar Europa. Pas veel later vermoedde ik het verband tussen al deze, toen voor mij zo verwarde en weinig belangrijke details.

Toen mijn vader mij tenslotte meedeelde dat mijn moeder voor onbepaalde tijd op reis zou gaan, nam ik dit feit, hoe onbegrijpelijk ook, eenvoudig aan als weer een van die dingen waarin een kind zich blijkbaar schikken moet, maar Oeroeg scheen heimelijk geamuseerd toen ik het hem vertelde, en maakte een opmerking die ik niet begreep. Achteraf is het mij duidelijk geworden dat de bedienden hun ogen niet in hun zak hadden, en dat Oeroeg door hun toedoen op de hoogte was van hetgeen zich in ons huis afspeelde. Hij repte hier tegenover mij nooit over, ook niet later, toen wij veel ouder waren en dergelijke onderwerpen meer dan eens ter sprake kwamen. Het enige wat ik ooit in dit verband bij hem bespeurde, was een trek van spot en minachting op zijn gezicht, als mijn moeders naam genoemd werd.

Het weggaan van mijn moeder werd gekenmerkt door een zenuwachtige drukte. De binnengalerij stond vol koffers en kisten, waarin een groot gedeelte van ons huisraad en linnengoed gepakt werd. Mijn vader bleef in die dagen onzichtbaar. Tenslotte reed op een morgen de auto voor, gevolgd door een vrachtwagen van de fabriek, waar de koffers op geladen werden. De tranen en omhelzingen van mijn moeder, die nooit bijzonder gul met genegenheidsblijken was geweest, brachten mij dusdanig uit mijn evenwicht dat ik zelf wanhopig huilde toen de auto wegreed. Ter gelegenheid van het afscheid had ik een dag thuis mogen blijven van school. Oeroeg was echter als gewoonlijk naar Soekaboemi. Ik liep door het lege huis, dat, gedeeltelijk ontdaan van schilderijen, vazen en kleedjes, een nog killere indruk maakte dan anders. In de binnengalerij stonden de stoelen nog opzij geschoven om plaats te maken voor het uitdragen van de kisten. Stro en houtwol lagen verspreid over de grond. Terwijl ik daar stond, kwam mijn vader thuis, die zich tijdens het afscheid op de fabriek had teruggetrokken. Hij ging op een van de stoelen zitten, zuchtte en wiste zich het zweet van gezicht en hals. Voor de eerste maal in mijn leven zag ik in hem iets anders dan alleen de gezaghebber, de strenge rechter, de absolute heerser over mijn kinderbestaan. Ik zag dat zijn haar boven op zijn hoofd dun werd, en dat hij bezorgd en moe was. Ik liep naar hem toe.

‘Zo,’ zei mijn vader effen, ‘ben je daar? ‘n Hele verandering, niet? Laat de jongen die rommel hier weg-vegen.’ Hij sloeg mij verstrooid op mijn schouder. ‘Ga maar spelen, jij,’ ging hij verder, en toen ik bleef aarzelen voegde hij eraan toe: ‘Ik zou je wel meenemen de tuinen in, vanmiddag, maar ik krijg iemand op de fabriek.’ — ‘Als Oeroeg komt, gaan we vissen,’ zei ik haastig, om hem gerust te stellen. Mijn vader fronste even zijn wenkbrauwen, en zuchtte opnieuw. ‘Goed,’ zei hij toen, terwijl hij opstond en naar de slaapkamer ging. ‘Goed. Speel jij maar met Oeroeg.’ Zo begon een nieuwe fase in ons leven. Ik zat toen in de vierde klas van de lagere school.

Een van de grote gebeurtenissen uit die jaren was voor ons de komst van Gerard Stokman, de employé die mijnheer Bollinger zou vervangen. Hij was een buitengewoon lange, magere jongeman, met een gezicht dat uit lichtbruin, glimmend hout gesneden scheen. Hij deed zijn intrede op de onderneming in een kaki pak met korte broek. Zijn knokige, behaarde benen staken in gymnastiekschoenen. Zijn bagage bestond, behalve uit een paar koffers, voor het grootste gedeelte uit jachtattributen: geweren, buksen, kap- messen, met ijzer beslagen stokken, visnetten en hengels, gevlekte en verfomfaaide weitassen, een tent en een hoeveelheid kampeergerei, in zakken van zeil- doek verpakt. Opgezette dieren en geprepareerde huiden kwamen tevoorschijn uit een aantal kratten, die de vrachtwagen vervoerd had; Het spreekt vanzelf dat Oeroeg en ik het uitladen van deze belangwekkende bagage ademloos gadesloegen. Gerard Stokman woonde in een klein paviljoen, niet ver van het administrateurs huis. Toen al zijn bezittingen in huis gedragen waren, stuurde hij de koelies weg en begon uit te pakken. De tegenwoordigheid van Oeroeg en mij beschouwde hij blijkbaar als de gewoonste zaak ter wereld. Hij betrok ons in het opbergen en rangschikken van zijn eigendommen. Hij vroeg ons advies betreffende het aan de muur hangen van een verzameling Dajak wapens, die met hun scherpe tanden en weerhaakpunten in hoge mate de verbeeldingskracht van Oeroeg prikkelden. Met een van deze assegaaien in de hand besloop hij, tot in de verste hoeken van het paviljoen, denkbeeldige vijanden, beurtelings de belager en de getroffen uitbeeldend. Ik zat op mijn hurken tussen de

opgezette dieren met hun glazen ogen en vanbinnen roodgelakte, opengesperde bekken. Er waren een aap, een kleine panter, een vliegende eekhoorn, een alligator, vogels, hagedissen en een glazen doos vol geprepareerde slangen. In met perkament dichtgebonden jampotten vol gele vloeistof dreven niet nader te definiëren onderdelen van beesten, stukken huid en wat dies meer zij. De eigenaar van al deze heerlijkheden stond op een stoel, en spijkerde de huid van een miereneter tegen de muur. Hij beantwoordde onvermoeid onze vragen en vertelde van zichzelf. Hij was een officierszoon uit Bandoeng, die zijn hart verpand had aan Java, de jacht en het buitenleven. Met zijn ouders lag hij overhoop, daar zij bezwaar hadden tegen zijn beroepskeuze. Hijzelf stond hier vrij filosofisch tegenover. "t Komt weer goed of het komt niet goed,' zei hij, 'maar dat is vers twee. Ik moet ruimte om me heen hebben. Voor een kantoor of een kazerne ben ik geen mens, en naar Holland wil ik niet. Ik ben er een paar maal geweest, als mijn vader verlof had, en dat vond ik precies genoeg. Dit is een prachtstreek. Wisten jullie dat het hier boven vol wilde varkens zit? Zaterdag ga ik de bergen in, als ik een kans krijg.' - Kansen kreeg hij voldoende. Er ging geen weekend voorbij of wij zagen Gerard (zoals wij hem vrijwel dadelijk noemden) gewapend met geweer en kapmes, en gevolgd door een koelie met tent en proviand, de weg in slaan die dooi de theetuinen heen tot in het bergbos voerde. Oeroeg en ik leefden intens mee met deze expedities. Meestal zaten wij 's avonds bij Gerard in het paviljoen en luisterden naar zijn verhalen, terwijl hij, kauwend op een pijp, zijn geweer poetste en verzorgde en onderdelen van zijn jachttrofeeën prepareerde. De kop van een varken werd in de tuin begraven, reinigingswerk voor de mieren. Oeroeg en ik verdiepten ons in gissingen betreffende de duur van dit proces, en wilden na enige weken de kop opgraven om te zien hoe het ermee stond. Gerard raadde ons echter ten sterkste aan om nog een maand te wachten en inderdaad kwam, na afloop van deze termijn, de schedel nagenoeg blank (maar niet bepaald welriekend) uit de aarde tevoorschijn. Hij werd verder schoongemaakt en met kleur loze lak bestreken. Daarna kregen Oeroeg en ik hem ten geschenke. Het was ons kostbaarste bezit, dat wij beurtelings

naast ons bed hadden staan, en dat wij van tijd tot tijd mee naar school namen om er klasgenôten mee te verblinden. Maar wat was dit alles vergeleken met de glorie die ons omstraalde toen Gerard ertoe overging ons mee te nemen op zijn wekelijkse tochten? Met een kapmes in de riem en een deken op onze rug gesnoerd, klommen wij achter onze leidsman omhoog langs de steile, steenachtige paden in het oerwoud. De geweldige boomkronen, ver boven onze hoofden tot een altijd groen dak vervlochten, lieten maar betrekkelijk weinig daglicht door, zodat wij ons voortbewogen als in de schemering van een aquarium. Er hing onder het loof een scherpe geur van vochtig blad, van plantenlagen, die langzaam rotten tot zwarte grond. Ijskoud helder water ritselde tussen het struikgewas, in handbrede stroompjes, of als beken in een bedding vol rondgeslepen grijze stenen. Altijd wâs ergens het geluid van een waterval te horen en de lucht leek verzadigd van fijne druppels. De stilte onder deze immense koepel van groen had iets dreigends en maakte dat Oeroeg en ik het in het begin niet waagden anders dan gedempt te spreken. Veel was er rondom in de schaduwrijke diepten van dichtbegroeide kloven, in door de bliksem verwrongen en verkoolde stammen, dat ons angstaanjagend toescheen, maar de magere gedaante van Gerard voor ons boezemde ons een onbeperkt vertrouwen in. Hij had, op het zadel tussen twee bergtoppen in, een oude hut ontdekt, en die tot jachthuis gepromoveerd. Dit verblijf dankte zijn fantastisch uiterlijk aan de door Gerard aangebrachte reparaties. Dekfels van koekjesblikken, stukken hout in de meest verschillende kleuren en vormen, en primitief vlechtwerk van uit het bos gekapte luchtwortels, stopten de gaten in dak en muren. Een wand die dreigde te verzakken, werd door zorgvuldig opgestapelde stenen gesteund. Het inwendige van de hut bestond uit twee ingebouwde slaapkooien, door Gerard de 'konijnenhokken' genoemd, een wankel tafeltje en een paar stompen van boomstammen, die tot zitplaatsen moesten dienen. Een rij spijkers, in het stevigste gedeelte van de wand geslagen, vervulde de functie van kast. Hier hingen wij kroezen, kledingstukken en wapens aan op. Onder een kooi vandaan haalde Gerard een enigszins beschadigd houtskoolkomfoor, dat kwam te staan op de

zwartgeblakerde plek grond onder het afdak voor de hut. Een pan en een leeg margarineblik vormden ons kookgerei. All, de koelie, die Gerard altijd vergezelde, zocht droog hout bij elkaar, 'terwijl Oeroeg en ik water gingen tappen in de beek achter de hut. Met behulp van een kunstmatige waterval en een stuk uitgeholde bamboe had Gerard een leiding gefabriceerd, die bij allerlei voorkomende huishoudelijke bezigheden van groot nut bleek. Onveranderlijk verbonden met de bittere rooklucht van brandend hout blijft voor, mij het beeld van deze maaltijden voor de hut: Gerard, die, gezeten op een stuk boomstam, de inhoud van een blik cornedbeef roert door de rijst; Ah, hurkend, met zijn armen neerhangend over zijn wijd uit elkaar gespreide knieën; Oeroeg en ik, nauwelijks instaat tot stilzitten van opwinding en honger; en voor ons, voorbij de kale, steenachtige helling van het bergzadel, over de boomtoppen van het daar beneden gelegen oerwoud heen zichtbaar, het afdalende bergland, in alle schakeringen van blauw, grijs en groen, met scherp getekende schaduwplekken in de kloven en ravijnen, en nog dieper omlaag, rondom, naar de horizon toe verdwijnend in nevels van hitte, de vlakke, waarover de voortdrijvende wolken grote schaduwen wierpen. In de namiddag inspecteerde Gerard de posten, die hij tussen struikgewas en in bomen gebouwd had, om het wild te kunnen bespieden. Hij wees ons een platform van bamboe, tussen twee takken van een boom. 'Daar gaan we vannacht in, om op de varkens te wachten. Als we boven de begane grond zijn, kunnen ze ons niet ruiken.' — Tegen de avond werd het bitter koud. Gerard, die aan alles had gedacht, haalde uit zijn bagage wollen truien tevoorschijn, waarin Oeroeg en ik praktisch geheel verdwenen. Nevels kropen van alle kanten uit de ravijnen omhoog en schenen ons af te sluiten van het laagland. Wij waren deze door merg en been dringende kilte niet gewend en stonden te klappertanden, maar Gerard hield ons aan het werk, en stuurde ons met Ah het bos in, voor nieuwe voorraden hout.

Na het invallen van de duisternis zaten we een tijdlang rond het vuur, dat Gerard voor de hut gebouwd had, en praatten in het Soendanees, hetgeen door de aanwezigheid van Oeroeg en Ali vanzelfsprekend werd. Bij deze gelegenheden bleek dat

de anders zwijgzame koelie, die de eigenschap bezat zich zo onopvallend te maken dat hij haast een onderdeel van de omgeving scheen, een geboren verteller was. 'Luister naar hem,' zei Gerard, met de trots van een impresario. 'Hij kent dozijnen verhalen.' Ali liet zich niet bidden, Hij hurkte wat dichterbij het vuur en trok de gestreepte deken om zijn schouders. Zijn gebaren bij dit alles waren zo plechtig, als gold het een ceremonie. Hij sprak zacht en zonder de nuances in stemvolume en intonatie, die je in het algemeen onafscheidelijk verbonden acht aan het begrip goed vertellen. Maar nooit heb ik een manier van verhalen doen zo boeiend gevonden als die van Ah. Zijn stem had dezelfde kwaliteit als de nachstilte rondom, de toon van de watervallen in het bos, van de wind in de boomtoppen. Zonder de minste inspanning van onze kant konden wij ons wanen in die schemerige wereld van dierenfabels en mythen van halfgoden en wonderwezens. Oeroeg kende sommige van de verhalen en kon Ah plotseling onderbreken door een naam of een feit te noemen, voordat dit aan de orde was. Maar de koelie had dat niet graag. Na zulk een interruptie zweeg hij enige ogenblikken en spuwde in het vuur. Een afwachtende stilte van ons anderen, waarbij ik Oeroeg heimelijk aanstootte om hem te beduiden dat hij zijn mond moest houden, bracht de verteller weer op gang.

Wij gingen vroeg ter ruste, voorzover er van rust sprake kon zijn op de harde planken van de kooien, die elk aan vier mensen plaats boden. Gewikkeld in onze dekens luisterden wij naar de nachtelijke geluiden buiten; het gekletter van de pantjoran achter de hut en het ruisen van de wind in het bos brachten ons in een soort halfslaap, die slechts een paar seconden geduurd scheen te hebben wanneer Gerard het sein tot opstaan gaf. Gewoonlijk was dit tussen drie en vier uur. Oeroeg en ik waren in een ogenblik klaar, en te opgewonden om vermoeidheid te voelen. Bij het licht van Gerards zaklantaarn zwaaiden onze schaduwen wild en spookachtig langs de wanden van de hut. Wij kregen instructies om zacht te lopen en onze mond te houden wanneer we eenmaal goed in het bos zouden zijn. Dan gingen wij op weg. Gerard opende, Ah sloot de stoet. In de onheilspellende duisternis van het oerwoud vergaten Oeroeg

en ik in den beginne veel van de plannen die wij thuis betreffende deze tochten gemaakt hadden. Wij dachten er niet meer aan om, zoals we ons voorgenomen hadden, met het ontblote kapmes in de hand door het bos te sluipen, gereed om panters en wilde zwijnen aan te vallen. Een zweem van deze brandie keerde pas terug zodra wij hoog en droog op het platform tussen de boomtakken zaten. Het oerwoud scheen vervuld van een onophoudelijk geritsel, maar Ah, die de zaklantaarn in bewaring had, maande ons tot geduld. Sons wierp hij een licht- bundel in het donker, dan zagen wij één of twee, of ook wel een gehele kudde, wilde varkens op de open plekken tussen de bomen. De echo's van de geweer- schoten galmden rondom, er was overal gekraak en het snelle schuifelen van vluchtende dieren door het struikgewas.

Gerard was in die tijd — en bleef nog lang daarna — onze leidsman, onze vraagbaak, de onfeilbare autoriteit in elk probleem dat ons in beslag nam. Hij werd door de andere employés als een zonderling beschouwd, omdat hij niet van drinken en bridgen hield en weinig voelde voor de wekelijkse uitstapjes naar de soos in Soekaboemi. Hij was een van die mensen die zich in volslagen eenzaamheid goed kunnen vermaken. Nooit troffen wij hem werkeloos als wij 's avonds bij hem binnenkwamen. Hij was op ons gesteld en beschouwde ons als huisgenoten, voor wie hij geen geheimen had. Wij spraken beurtelings Hollands en Soendanees, al naar het toevallig uitkwam. Oeroeg verstond Hollands en kon het ook lezen, maar werd door een soort schaamte weerhouden om zich in die taal uit te drukken- Als wij hem ertoe aanspoorden, maakte hij een verlegen grimas, en mompelde een weigering. Van de gesprekken in het Hollands, die Gerard en ik samen voerden, ontging hem echter geen woord.

Met mijn vader had ik, zo mogelijk, nog minder contact dan tevoren. Hij werkte lang op de fabriek en kwam pas laat in de middag thuis. Meestal zag ik hem alleen aan tafel. Hij at vlug, gewoonlijk zonder een woord te spreken. Zijn gedachten waren ergens anders, bij zijn werk, bij dingen waar ik mij geen voorstelling van kon maken. Ik wist niets van hem, noch van wat er in hem omging. Hij was magerder geworden, en wat

tanig in zijn gezicht. De kale plekken aan slapen en kruin hadden zich uitgebreid. Van zijn neusvleugels naar mondhoeken en kin liepen twee groeven, die hem een streng, maar tegelijkertijd meelijwekkend uiterlijk gaven. Ik wist dat men hem op de onderneming beschouwde als een plichtnajager, een overdreven nauwkeurig man, die noch voor zichzelf, noch voor zijn ondergeschikten clementie kende als het op vergissingen of verzuim aankwam. De vroeger voorkomende buien van haast jongensachtige vrolijkheid, van lachen en schertsen met employés of gasten, behoorden voorgoed tot het verleden. Gasten kregen wij trouwens nooit meer, en tussen mijn vader en de employés scheen, sinds het gebeurde met mijnheer Bollinger, een luchtledig ontstaan te zijn. Na het avondeten zat mijn vader meestal in de binnengalerij, die, ontdaan van alles wat niet noodzakelijk of nuttig was, een even onpersoonlijke indruk maakte als een hotelkamer. Hij rookte of las een van de detective- of wildwestromans, in beduimelde en levendig gekleurde omslagen, die de vorige administrateur bij wijze van erfenis voor eenzame avonden in het huis achtergelaten had. Soms ook zette hij één grammfoonplaat op — ik voelde toen al, hoewel slechts halfbewust, dat er ter wereld niets droefgeestigers bestaan kon dan marsmuziek en operettewalsen in de kilte van een huis dat geen thuis is.

Wanneer Oeroeg en ik niet bij Gerard in het paviljoen waren, zaten wij aan tafel in de achtergalerij met sommen en taalboekjes. Het gebeurde wel dat mijn vader bij ons staan bleef, onze schriften opnam en ze bekeek en naar onze vorderingen vroeg. De rapporten die Oeroeg en ik ieder kwartaal mee naar huis brachten, bestudeerde hij nauwkeurig alvorens ze te ondertekenen, maar omdat wij nooit een onvoldoende hadden, vond hij geen reden tot aanmerkingen. Oeroeg had een bijzonder mooi schrift, het schrift van schoolvoorbeelden, feilloos van druk en proporties. Naar aanleiding hiervan vroeg mijn vader op een keer aan Oeroeg of hij wel eens over zijn toekomst gedacht had. 'Je zou klerk op een kantoor kunnen worden,' voegde hij er nadenkend aan toe, terwijl hij het schrift nog eens doorbladerde. Oeroeg staarde glimlachend vanonder halfgesloten oogleden opzij, wat hij vaker deed als hij om een antwoord verlegen was.

‘Oeroeg en ik willen treinbestuurder worden, of vliegenier,’ zei ik haastig. ‘Maar het liefst ontdekkingsreiziger. Dat hebben we afgesproken.’ Mijn vader legde het schoolschrift weer op de tafel neer en haalde haast onmerkbaar zijn schouders op. Het zal waarschijnlijk niet de eerste maal geweest zijn dat het tot hem doordrong dat er met ons niet als met volwassenen te praten viel. Het gemak om met kinderen om te gaan was mijn vader ten enenmale vreemd. Zo leefden wij naast elkaar, als wezens die verschillende talen spreken.

Toch weet ik dat mijn vader zich met de problemen van mijn opvoeding bezighield. Enkele dagen voor mijn elfde verjaardag kwam hij bij mij in de slaapkamer, toen ik op het punt stond naar bed te gaan. Hij stond naar mij te kijken, terwijl ik mijn kleren over een stoel hing en mijn tanden poetste. Ik werd herinnerd aan het soortgelijke bezoek van mijn moeder, jaren geleden, toen zij mij vertellen kwam dat ik naar school zou gaan.

‘Je moet maar een verlanglijst maken,’ begon mijn vader. Ik knikte. Ik was van plan voor Oeroeg en mij buksen te vragen, die wij mee op jacht zouden kunnen nemen, maar ik betwijfelde sterk of mijn vader de noodzaak van een dergelijk geschenk zou inzien. ‘Over een paar maanden krijg ik verlof,’ vervolgde mijn vader. ‘Ik vil graag wat gaan reizen, wat van dç wereld zien, nu ik het me nog kan permitteren. Je begrijpt wel dat ik je niet mee kan nemen. Ik heb erover gedacht om je naar Holland te sturen, naar een kostschool of iets dergelijks. Aan het eind van deze cursus doe je toelatingsexamen, dan zul je toch naar de hbs moeten. En het leven hier...’ Hij maakte een gebaar om zich heen. ‘Je komt veel te kort, op deze manier. Je verindischt helemaal, dat hindert me.’ Ik zette me schrap bij de wastafel. ‘Ik wil niet naar Holland,’ stootte ik uit. De verhalen van Gerard flitsten mij door het hoofd: regen en kou, bedompte kamers, saaie stadsstraten. ‘Ik wil hier blijven,’ herhaalde ik, ‘en Oeroeg...’ Mijn vader onderbrak me met een ongeduldige beweging. ‘Oeroeg, Oeroeg,’ zei hij, ‘altijd Oeroeg. Je zult ééns zonder Oeroeg moeten. Die vriendschap duurt me al lang genoeg. Ga je nooit om met jongens uit je klas? Vraag er een paar hier,

als je jarig bent. Ze kunnen gehaald en thuis- gebracht worden met de auto. Ik begrijp wel dat je aan Oeroeg gehecht bent,' voegde hij eraan toe, toen hij mijn gezicht zag. 'Het was ook onvermijdelijk. Ik moest iets voor die jongen doen. Maar Oeroeg gaat aan het werk als hij van school komt, en jij moet verder leren. Bovendien...' hij aarzelde even, voor hij eraan toevoegde: 'Je kunt dat toch begrijpen, jongen. Jij bent een Europeaan.' — Ik dacht erover na, maar de belangrijkheid van dit laatste feit, dat ik een Europeaan was, kon niet tot mij doordringen. Onder pressie van mijn vader nodigde ik twee klasgehoten uit om de zondag, volgend op mijn verjaardag, bij ons op de onderneming té komen doorbrengen. De buksen had ik niet gekregen, wel een postzegelalbum en een verfdoo. De laatste gaf ik bijna dadelijk, in het geheim, aan Oeroeg. Gerard bracht me de huid van een vliegende eekhoorn, geheel geprepareerd, om aan de muur te hangen. Bovendien versierde hij de achtergalerij met lampions en gekleurde papierslingers, hetgeen een feestelijke noot verleende aan de overigens wat gedwongen verjaarspartij. De twee vreemde Jongens, met wie ik op school ook niet anders dan vluchtig contact had, hoofdzakelijk bestaande uit behendigheidswedstrijden en wederzijdse opschepperijen gedurende het speelkwartier, bekeken mijn er en mijn eigendommen en aten met mij en mijn vader een voor de gelegenheid wat meer uitgebreide tafel. Ik was boos en teleurgesteld, omdat Oeroeg niet aan deze maaltijd uitgenodigd was, temeer omdat ik er met hem over gesproken had, als was het vanzelfsprekend dat hij er ook bij zou zijn. Oeroeg scheen het zich niet aan te trekken. Terwijl wij zaten te eten, zag ik hem naar ons kijken vanuit de tuin. Na tafel nam mijn vader mij en mijn gasten mee naar de fabriek en gaf leerzame uitleg van wat daar te zien viel. Voor de rest van de middag werden wij de tuin in gestuurd om onszelf te vermaken. Oeroeg sloot zich bij ons aan. Tijdens deze gezamenlijke spelletjes werd ik me voor het eerst in mijn leven ten volle bewust van het feit dat Oeroeg in de ogen van anderen een 'inlander' was — en niet een inlander zoals Harsono Koesoema Soedjana, die bij ons in de klas zat en wiens vader regent was, maar een desajongen, de zoon van een ondergeschikte van de onderneming. Het verschil was er,

in de lichte commandotoon die mijn gasten tegen Oeroeg bezigden, in het gebiedend 'Ajo!' waarmee zij hem in het spel tot opschieten aan- maanden. Maar wat mij een kleur van ergernis deed krijgen, scheen Oeroeg nauwelijks te raken. Slechts eenmaal zag ik zijn zijdelingse, als het ware naar binnen gekeerde blik, en een haast onmerkbaar verstrakken van zijn gezicht en houding, toen een van mijn klasgenoten zich, waarschijnlijk meer uitbaldadigheid dan met boosaardige bedoeling, een lelijk Soendanees scheldwoord aan Oeroegs adres liet ontvallen.

Na dit incident trok Oeroeg zich geleidelijk terug; gedurende de rest van de middag vergenoegde hij zich ermee zittend op de balustrade van de achter- galerij naar ons te kijken. Toen ik 's avonds, na het wegbrengen van mijn gasten terugkwam, vond ik hem nergens. Het was de eerste maal dat ik niet wist waar hij was, of wat hij deed- Ik ging naar Gerard, die met zijn lange benen op tafel in de voorgalerij van zijn paviljoen zat te roken. Ik klom op een stoel. Zo verging er een tijd, zonder dat wij een van beiden een woord spraken. Gerard bezat in hoge mate de tact om afwachtend te kunnen zwijgen, wanneer hij vermoedde dat er vertrouwelijke mededelingen op komst waren. Tenslotte kwam ik voor de dag met het probleem dat me kwelde. 'Is Oeroeg minder dan wij?' stootte ik uh. 'Is hij anders?' — 'Ben je belazerd,' zei Gerard kalm, zonder de pijp uit zijn mond te nemen. 'Wie zegt dat?' Ik bracht, niet zonder moeite, mijn gewaarwordingen van die middag onder woorden. 'Een panter is anders dan een aap,' zei Gerard, na een pauze, 'maar is een van de twee minder dan de ander? Dat vind je een idiote vraag, en je hebt gelijk. Blijf dat nou net zo idioot vinden, als het mensen betreft. Anders zijn

— dat is gewoon. Iedereen is anders dan een ander. Ik ben ook anders dan jij. Maar minder of meer zijn door de kleur van je gezicht of door wat je vader is — dat is nonsens. Oeroeg is immers je vriend? Als hij zo is dat hij je vriend kan zijn — hoe kan hij dan ooit minder zijn dan jij, of een ander?'

Toen ik in het donker naar huis terugliep, hoorde ik de stem van Oeroeg, achter, bij de bediendenkamers. De huisjongen, de tuinman en Oeroeg zaten naast elkaar op het lage muurtje van de put, en spraken over een haan, die Danoeh de dag

tevorens gekocht had. Ik stond op het punt naar hen toe te gaan, maar bedacht me.' Ik haalde mijn nieuwe verfdoo's uit de achtergalerij en bracht die naar het kamertje naast de keuken, waar Oeroeg sliep. Een losse klamboe hing aan ijzerdraad boven de bale-bale. Op een omgekeerd kistje lagen, keurig opgestapeld, Oeroegs schriften en schoolboeken. Tegen de witgekalkte muur had hij uitknipsels van vliegtuigen en raceauto's geplakt. Ik wist dat hij heel trots was op zijn kaal, ordelijk kamertje, dat nooit geheel vrij was van pénerante keukengeuren, en waar, vooral in de avond, vochtige kilte omhoog steeg van de cementen vloer. Ik zette de verfdoo's op de bale-bale, naast een oude pyjama van mij, die, zoals de meeste van mijn afgedragen kleren, via de baboe zijn weg naar Oeroeg had gevonden.

Mijn vader besloot dat ik, in ieder geval tot aan mijn toelatingsexamen, in Indië zou blijven. Aangezien zijn plaatsvervanger in het administrateurshuis kwam wonen, werd er voor mij in Soekaboemi een tehuis gezocht. Van dit alles was ik maar heel onvolledig op de hoogte. Mijn vader stelde me voor een voldoende feit door me op een dag mee te nemen in de auto, en mij in Soekaboemi te brengen bij haar, die ik voor de rest van mijn leven Lida zal noemen. Lida was een vrouw van onbestemde leeftijd. Ik schat dat zij, in de tijd waar ik nu over spreek, tussen de dertig en veertig jaar oud was. Zij was een van die vrouwen die, van volwassenheid tot hoge ouderdom toe, uiterlijk nooit 'veranderen. Zij had een middelgrote, vrij magere gestalte, asblond haar, dat zij kort en steil droeg, met pony op het voorhoofd, en grijze ogen in een overigens weinig opvallend, onregelmatig gezicht. Zij was pas enkele jaren tevoren als verpleegster uit Holland gekomen, met het voornemen om in de koele berglucht van Soekaboemi een rusthuis op te richten, De vriendin en collega die haar zou helpen dit plan ten uitvoer te brengen, was, nauwelijks twee maanden na aankomst in de tropen, halsoverkop getrouwd. Hierdoor was Lida zowel een werkkraacht als kapitaal armer. De grote hotels en pensions die in Soekaboemi overal als paddestoelen uit de grond verrezen, maakten haar het concurreren onmogelijk. Van het grootse project bleef uiteindelijk niets over dan een klein huis met accommodatie voor een paar mensen. Lida kon niet

kieskeurig zijn:, zij nam niet alleen rustbehoevende, maar ook vakantiegangers, logés voor een• paar dagen en zelfs etensgasten. Zij stond bekend als hulpvaardig en goedkoop — een makkelijke pensionhoudster. Het hoofd van mijn school, die haar wel kende, had haar aanbevolen als tijdelijke verzorgster voor mij, terwijl mijn vader verlof had. Het huis van Lida was volstrekt on-Indisch. Het had op de Veluwe kunnen staan, in Laren of Blaricum. Klimplanten over gevel en dak, een aangebouwde serre, en een tuin vol rozen. Kussens, kleedjes, teacosy's en handgeknoopte tapijtjes sierden het interieur, dat berekend scheen op een brandende haard. Ik keek met verbazing naar de betimmerde wanden, de overvolle kamers, de onder- en overgordijnen voor de ramen. Lida, die op ons

bezoek was voorbereid, schonk thee, en begon zonder omwegen over de kwestie zelf. Mijn vader had, zo bleek mij, al eerder kennis met haar gemaakt, en mijn toekomstig verblijf bij Lida scheen een vaststaand feit. Ik kreeg te horen dat ik op korte termijn zou verhuizen. De kordate spreekwijze van Lida en het plotselinge van de zaak overrompelden mij zo dat ik in het begin kans noch lust had mijn stem te laten horen.

'Maar... Oeroeg?' zei ik tenslotte, toen er een pauze in het gesprek was. 'Wat gebeurt er met Oeroeg, als ik hier moet zijn?' Lida keek me aan, met haar vriendelijke, wat bijziende ogen. 'Wie is Oeroeg?' vroeg ze en toen mijn vader ongeduldig wilde antwoorden, ging ze vlug verder: 'Nee, vertel het zelf maar. Laat hij het zelf vertellen.' Ik struikelde over mijn woorden. Ik vrees dat mijn verhaal verward was, maar hoe kon ik in weinig woorden uitleggen wie en wat Oeroeg was? Oeroeg was mijn vriend, vrijwel sinds mijn geboorte het enige levende wezen in mijn omgeving met wie ik iedere fase in mijn bestaan, iedere gedachte, iedere gewaarwording gedeeld had. En dat niet alleen. Oeroeg was meer. Oeroeg betekende — hoewel ik dat toen niet onder woorden kon brengen — het leven op en om Kebon Djati, de bergtochten, het spelen in de tuinen en op de stenen in de rivier, het reizen met de trein, het schoolgaan — het abc van mijn kinderleven.

Mijn vader legde me kort uit dat Oeroeg op de onderneming zou blijven. 'Hij kan heen en terug lopen naar het station — zo ver is het niet,' besloot hij. 'En anders is er wel een mouw aan te passen. Daar hoef jij je geen zorgen over te maken.' Ik begon, niet ten onrechte, te vermoeden dat mijn vader het wonen bij Lida beschouwde als een middel om mij de omgang met Oeroeg af te wennen. Ik was vol bitterheid en wrok over de onrechtvaardigheid van deze handelwijze en ik bleef, gedurende de laatste weken van mijn verblijf op de onderneming, zoveel mogelijk uit de buurt van mijn vader.

Mijn herhaald en langdurig spijbelen, waar het hoofd van de school tenslotte zijn beklag over deed, bracht Lida op het denkbeeld de medeschuldige — Oeroeg — bij zich thuis te laten komen. Oeroeg en ik waren toen in ons twaalfde jaar, op een leeftijd dat ieder tactloos dwarsbomen van neigingen tot hardnekkig en heftig en vaak heimelijk verzet leidt. Wij verzuimden uren op school, in het begin om met elkaar langs de wegen te slenteren en de gebeurtenissen uit ons nieuwe leven te bespreken, maar later, toen wij ook aan deze veranderde toestand gewend geraakt waren, om al dan niet in samenwerking met groepen halfopgeschoten inlandse jongens baldadigheden te bedrijven op de pasar en in de winkelbuurten. Oeroeg die, zoals ik later begreep, in die tijd in veel opzichten rijper was dan ik, scheen weinig of niet geschokt door de manier waarop de kornuiten van onze straatavonturen ons inwijdden in aspecten van het leven waar we tot op dat ogenblik nooit mee in aanraking waren gekomen. Daar was Jules, een halfbloed van een jaar of vijftien, met een door de pokken geschonden gezicht, bezoek was voorbereid, schonk thee, en begon zonder omwegen over de kwestie zelf. Mijn vader had, zo bleek mij, al eerder kennis met haar gemaakt, en mijn toekomstig verblijf bij Lida scheen een vaststaand feit. Ik kreeg te horen dat ik op korte termijn zou verhuizen. De kordate spreekwijze van Lida en het plotselinge van de zaak overrompelden mij zo dat ik in het begin kans noch lust had mijn stem te laten horen. 'Maar... Oeroeg?' zei ik tenslotte, toen er een pauze in het gesprek was. 'Wat gebeurt er met Oeroeg, als ik hier moet zijn?' Lida keek me aan, met haar vriendelijke, wat bijziende ogen. 'Wie is Oeroeg?' vroeg ze en toen mijn vader ongeduldig wilde

antwoorden, ging ze vlug verder: 'Nee, vertel het zelf maar. Laat hij het zelf vertellen.' Ik struikelde over mijn woorden. Ik vrees dat mijn verhaal verward was, maar hoe kon ik in weinig woorden uitleggen wie en wat Oeroeg was? Oeroeg was mijn vriend, vrijwel sinds mijn geboorte het enige levende wezen in mijn omgeving met wie ik iedere fase in mijn bestaan, iedere gedachte, iedere gewaarwording gedeeld had. En dat niet alleen. Oeroeg was meer. Oeroeg betekende — hoewel ik dat toen niet onder woorden kon brengen — het leven op en om Kebon Djati, de bergtochten, het spelen in de tuinen en op de stenen in de rivier, het reizen met de trein, het schoolgaan — het abc van mijn kinderleven.

Mijn vader legde me kort uit dat Oeroeg op de onderneming zou blijven. 'Hij kan heen en terug lopen naar het station — zo ver is het niet,' besloot hij. 'En anders is er wel een mouw aan te passen. Daar hoef jij je geen zorgen over te maken.' Ik begon, niet ten onrechte, te vermoeden dat mijn vader het wonen bij Lida beschouwde als een middel om mij de omgang met Oeroeg af te wennen. Ik was vol bitterheid en wrok over de onrechtvaardigheid van deze handelwijze en ik bleef, gedurende de laatste weken van mijn verblijf op de onderneming, zoveel mogelijk uit de buurt van mijn vader.

Mijn herhaald en langdurig spijbelen, waar het hoofd van de school tenslotte zijn beklag over deed, bracht Lida op het denkbeeld de medeschuldige — Oeroeg — bij zich thuis te laten komen. Oeroeg en ik waren toen in ons twaalfde jaar, op een leeftijd dat ieder tactloos dwarsbomen van neigingen tot hardnekkig en heftig en vaak heimelijk verzet leidt. Wij verzuimden uren op school, in het begin om met elkaar langs de wegen te slenteren en de gebeurtenissen uit ons nieuwe leven te bespreken, maar later, toen wij ook aan deze veranderde toestand gewend geraakt waren, om al dan niet in samenwerking met groepen halfopgeschoten inlandse jongens baldadigheden te bedrijven op de pasar en in de winkelbuurten. Oeroeg die, zoals ik later begreep, in die tijd in veel opzichten rijper was dan ik, scheen weinig of niet geschokt door de manier waarop de kornuiten van onze straatavonturen ons inwijdden in aspecten van het leven waar we tot op dat ogenblik nooit mee in aanraking waren

gekomen. Daar was Jules, een halfbloed van een jaar of vijftien, met een door de pokken geschonden gezicht, de zoon van een prostituee die door employés van ondernemingen in de omtrek bezocht werd. Zij woonde in een paviljoentje in een slordige, lawaaierige laan, eigenlijk een soort van steeg, aan de periferie van een kampong. Jules troonde ons een keer mee, om ketan te eten, een lekkernij bestaande uit rijst, geraspte klapper en bruine suiker. Zijn moeder, die zich zelfs door ons Sonja liet noemen, zat op de stoep van haar achtergalerijtje in een vuile roze kimono, met blote voeten. Het kleine erf lag vol afval en schenen van flessen. Jules ging ons ongegeneerd voor door de slordige slaapkamer vol goedkope prullen en papieren bloemen. In zijn conversatie was hij niet spaarzaam met bijzonderheden betreffende het leven van zijn moeder. Ik trachtte even weinig verwarring te tonen als Oeroeg, maar dat lukte me maar ten dele. Ik moest op de een of andere wijze mijn nieuwe gewaarwordingen afreageren, en bereikte dit via onhandelbaar gedrag op school en grillig humeur bij Lida thuis.

Een nog ongunstiger sujet dan Jules was Adi, een watervlugge inlandse jongen, die met de zekerheid van een professional kleine diefstallen pleegde in de winkels van de binnenstad. Door zijn toedoen kwamen wij ook — voor het eerst in ons leven — in een bioscoop terecht, een loods vol houten banken, waar uitsluitend verouderde, nog zwijgende, cowboy- en gangsterfilms vertoond werden. De indruk die deze nadrukkelijke aaneenschakelingen van roof, moord en! doodslag op ons maakten, was enorm. Wij kwamen zo onder de bekoring van de film dat wij elk middel geoorloofd achtten om ons dit genoeg te verschaffen. Het was juist in deze tijd dat Lida, hoewel onbewust van de eigenlijke stand van zaken, ingreep. Lida was een vrouw die geen omwegen kende.

Zij had wat Oeroeg en ik in late jaren de groenezeepmentaliteit plachten te noemen — geen fantasie, geen begrip voor of zelfs maar geloof in het bestaan van dingen die zij zich niet kon voorstellen, een onuitroeibare argeloosheid, die haar telkens weer opnieuw dupe deed zijn. Zij was burgerlijk zonder bekrompenheid, streefde naar goed zijn in christelijke zin zonder bigotterie. Zij mat iedereen en

alles met de maatstaven van haar eigen brandheldere, volstrekt oh-imaginatieve, praktische geest. Al deze eigenschappen kregen iets aantrekkelijks door het feit dat zij geen vooroordelen kende en uiterst eerlijk was. Het spreekt vanzelf dat zij in! de omgang met inheemsen, vooral bedienden en leveranciers, weinig geluk had. Haar zin voor loyaliteit, haar neiging om door middel van logisch en geduldig betoog tot oplossing van conflicten en misverstanden te komen, wekten bevreemding en wantrouwen. Machtsvertoon om prestige te handhaven was haar ten enenmale vreemd. Zij werd, zelfs door goedwillend personeel, bestolen en bedrogen, louter en alleen ten gevolge van het ontbreken van wederzijds begrip.! De steeds wisselende reeks bedienden was zich dit wel bewust, maar Lida niet.

Op Oeroeg was zij, van het begin af aan, buitenwonen gesteld. Misschien prikkelde zijn eenzaamheid haar moederinstinct, of bevredigde hij de, hoewel onbewuste, toch in haar aanwezige drang naar het

exotische, die ongetwijfeld aan haar reis naar Indië ten grondslag had gelegen, en die zij in haar nieuwe werkkring en levensomstandigheden niet vervuld zag. Het is ook mogelijk dat Oeroegs beginnende ontwikkeling van desajongen tot geletterde, haar deed denken aan haar eigen moeilijke jeugd, aan de manier waarop zij zichzelf uit een bekrompen, onontwikkeld milieu had moeten losscheuren. Oeroeg was van een harmonische, gespierde slankheid, in tegenstelling tot mijn wat lompe, nog niet uitgegroeide ledematen. Het zag ernaar uit dat ik, zoals later ook het geval bleek, lang zou worden. Oeroegs fijne bouw, zijn grote ogen, waarvan de pupillen als inktspiegels dreven op het blauwige oogwit, en die scherp omljnd waren als de ogen van een wajangpop, zijn brede, maar goedgevormde mond en zijn hele houding, een mengeling van ironische terughoudendheid en verlegenheid, bekoorden Lida. De bezoeken van Oeroeg groeiden uit tot logeerpartijen en na een paar maanden verhuisde hij voorgoed naar het pension. Inderdaad waren er wel redenen te vindendie deze stap rechtvaardigden. Ons personeel op Kebon Djati werd door de vrouw van de plaatsvervangend

administrateur gedrild; zij hield Oeroeg voor niet meer dan een inwonend familielid van de huisjongen en had hem het kamertje naast de keuken ontnomen. Hij sliep nu met Danoeh samen, achter de oude stalgebouwen. De kleren die hij droeg, afleggers van mij, waren groezelig en slecht onderhouden, zijn haar was in lang niet geknipt. Hij maakte een verwaarloosde indruk. 'Als je vader die jongen zijn school bekostigt moet er ook voor hem gezorgd worden,' zei Lida, ter verklaring van haar besluit om Oeroeg bij zich in huis te nemen. Er werd een bed hij geschoven in mijn slaapkamer en een extra stoel aan tafel gezet. De paar gasten die Lida in die tijd had, aten op hun eigen kamers. Zo deed Oeroeg opnieuw zijn intrede in mijn onmiddellijke omgeving, ditmaal onbetwist als speelmakker en huisgenoot.

Ik wist dat Lida met mijn vader correspondeerde en kon dus vermoeden dat ook Oeroegs verblijf bij ons en zijn toekomst in haar brieven ter sprake kwamen. Druppelsgewijs drong het een en ander hiervan tot ons door. Informaties van Lida op de HIS brachten aan het licht dat Oeroeg daar tot de begaafde leerlingen gerekend werd. Hij was vlug van begrip, en toonde een toewijding en nauwkeurigheid die zelfs door van tijd tot tijd voorkom? In de vlagen van rusteloosheid niet geschaad werden. Het hoofd van de school was op de hoogte van mijn vaders voornemen om Oeroeg na afloop van de zevenjarige cursus op het kantoor van de onderneming schrijvers- of licht administratiewerk te geven. Hij meende echter dat er voor een jongen met Oeroegs capaciteiten betere dingen weggelegd waren en raadde mulo, AMS of soortgelijk middelbaar onderwijs aan.

Lida was opgetogen over deze ontdekking en schreef uitvoerig, maar mijn vader voelde er niets voor. Hij voorzag veel onkosten, met betrekkelijk weinig resultaat, omdat tenslotte de beroepsmogelijkheden voor Oeroeg beperkt waren. Gedurende de middagen en avonden dat Lida met verstelgoed bij ons zat, terwijl wij ons huiswerk maakten, had zich een denkbeeld in haar brein genesteld dat zij niet meer kwijt kon taken. Nog zie ik haar zo zitten, steeds bezig de bril omhoog te duwen, die zij bij naaiwerk dragen moest. Oeroeg en ik, die haar overigens graag mochten, plachten

veelbetekenend naar elkaar te glimlachen om de nonchalante manier waarop zij in de lage rieten stoel zat weggezakt, zodat de roze elastieken kousenbanden rondom haar dijbenen zichtbaar waren. Zij droeg meestal vormeloze jurken met potmouwen, gemaakt uit het goedkope bloemetjesgoed dat in onbeperkte hoeveelheid op de pasars te koop was. Weinig vermoedden wij toen wat er in Lida omging, terwijl zij knopen aan onze tricot shirts naaide en onze broeken verstelde; hoe in die stille uren het plan rijpte, waarvan de uitvoering haar voor haar mislukte rusthuisproject schadeloos moest stellen. Zij besloot Oeroeg vooruit te helpen, hem de gelegenheid te geven zichzelf te ontwikkelen. Vanaf het moment dat zij zich dit in haar hoofd gezet had, ging zij systematisch te werk. Wij spraken, ten gevolge van Lida's gebrekkige kennis van Maleis en Soendanees, altijd Hollands in haar tegenwoordigheid. Oeroeg had zijn vroegere verlegenheid enigszins overwonnen, hoewel hij het nog altijd prefereerde zwijgend te luisteren. Lida begon hem nu energiek onder handen te nemen, met de bedoeling zijn uitspraak te verbeteren. Geen dag ging er voorbij zonder dat zij uitweidde over het belang van het beroep van arts, over de grote behoefte die er juist in de tropen bestond aan medisch personeel ten hate van de bevolking. Zij noemde feiten en cijfers betreffende epidemieën en kwam met boeken en brochures aandragen, die zij ons, maar vooral Oeroeg, ter lezing voorlegde. Zij rakelde de leerstof uit haar eigen opleidingstijd op, toonde ons platen die het inwendige van de mens, de bouw van de organen, de ligging van bloedvaten en spieren weergaven. In het begin bekeken wij dit alles meer beleefd dan geboeid. Het verwonderde mij dan ook dat Oeroeg, toen Lida er tenslotte toe overging hem rechtstreeks te vragen of hij dokter wilde worden, 'misschien' antwoordde, bijna onmiddellijk gevolgd door 'jawel'. Ik verweet Oeroeg 's avonds, op onze kamer, dat hij ons vliegeniersideaal verloochend had. 'Ach wat,' zei Oeroeg, de 'w' als een volle 'oe' uitsprekend, 'als zij dat wil.'

— 'Hoe vind je Lida?.' vroeg ik. Het was de eerste maal dat ik ertoe kwam te denken aan een formulering van de gevoelens die wij ten opzichte van onze verzorgster koesterden. Oeroeg keek mij even aan met zijn donkere, zijdelingse blik, voor hij

antwoordde. 'Niet kwaad,' zei hij tenslotte. Daarna maakte hij een spottende grimas, en gaf een realistische imitatie van Lida's wijze om met een klontong (een Chinese vent) te onderhandelen. Het gevolg was dat wij gierend van het lachen over onze bedden tuimelden, totdat de gasten in de kamer naast ons op de muur bonsden en Lida verschrikt kwam toelopen om ons tot kalmte te manen.

Mijn toelatingsexamen viel ongeveer samen met de terugkeer van mijn vader. Ik had hem toen in ruim een jaar niet gezien. Hij was veel zwaarder geworden, en bruinverbrand, wat hem in combinatie met zijn goedzittend palmbeach kostuum voor het eerst het traditionele plantersuiterlijk gaf. Ik was verbaasd over zijn luidruchtige opgewektheid en de royaliteit waarmee hij geschenken uitdeelde, maar meer nog over het feit dat hij een nieuwe vrouw had meegebracht, iets waarover hij in geen van zijn brieven gerept had. Zij waren in Singapore getrouwd, nu logeerde zij nog in Batavia, om inkopen te doen. Lida onthield zich van commentaar, maar het was merkbaar dat zij zeer kritisch stond tegenover de handelwijze van mijn vader. Oeroeg ging zonder vorm van proces van de ene voorgedij over in de andere, en ten aanzien van mij werd beslist dat ik de grote vakantie op de onderneming zou doorbrengen. Over het gaan naar Holland sprak mijn vader niet meer, vermoedelijk in verband met de 6nkosten. Dit leek mij tenminste mogelijk, toen ik mijn stiefmoeder leerde kennen, die onnodige uitgaven verfoeide. Zij was een fris, praktisch, zakelijk ingesteld meisje, met een knap, maar weinig expressief gezicht. Van het begin af aan had ik een hekel aan haar, om de eigengereide wijze waarop zij Kebon Djati reorganiseerde, om haar hooghartige, autoritaire gedrag ten opzichte van personeel en employés. Zij had, als gouvernante en onderwijzeres, een paar jaren in betrekkelijke ondergeschiktheid gesleten, en scheen besloten de geleden schade in te halen, nu zij administrateursvrouw was.. Zij was onbestreden de baas in huis. Mijn vader bewonderde haar efficiënt gedrag ten zeerste, en was zichtbaar bekoord door haar energieke gezondheid. In tegenstelling tot mijn moeder, die laat opstond en zelden haar negligé voor andere Meren verwisselde, zat Eugenie 's morgens met mijn vader aan de ontbijttafel, kant-en-Maar, terwijl het huishouden al in volle

gang was. Ik ontsnapte zo vaak mogelijk aan de nieuwe sfeer in huis. Meestal ging ik naar Oeroeg, in Soekaboemi, soms ook troffen wij elkaar ergens buiten, maakten tochten in de buurt of trokken voor een dag naar een van de bergbaden. Lida had een pension in Batavia overgenomen, daarheen zouden Oeroeg en zij in september vertrekken. Oeroeg ging naar de mulo, en na voltooiing van die cursus naar de Nederlands-Indische Artsenschool in Soerabaja. Lida had het hele plan uitgestippeld. Wij brachten ook een bezoek aan Sidris, die weinig wist te zeggen tot haar zoon. Zij keek hem aan, met verbazing en trots op haar verwelkt gezicht, en schudde het hoofd, nauwelijks bij machte de situatie te begrijpen. Haar woning had in de loop van de jaren ieder spoor van westers comfort verloren. Een paar vuile matten dienden tot zitplaats in de primitieve voorgalerij, afval lag in hopen op het erf, het stonk er overal naar gedroogde vis en trasi. Satih, die beslist te zwaar geworden was, zat in sarong en strakgespannen onderlijfje in de deuropening naar het binnenvertrek en vlocht haar glimmende haarstrengen tot een wrong. Zij vertelde ons dat zij niet van plan was in de desa te blijven. Zij wilde naar de 'stad', als baboe. Oeroeg en ik hurkten, voor het eerst in ons leven wat onwennig, tussen Sidris en de kinderen. Het ene jaar van orde en regelmaat in Lida's zindelijke huis gaf ons een tot op dat ogenblik niet vermoede innerlijke reserve tegenover de vuilheid en armoede van de desa. Oeroeg leek een prins tussen zijn in vossen geklede broers en zusters. Wij bleven mee-eten van de maaltijd: rijst en een soort van krakelingen van gedroogde, gemalen garnalen. Oeroeg nam afscheid van zijn familie. Daarna keerden we terug. Het was op het heetst van de dag, en dus slenterden wij langzaam de met ruwe stenen bezaaide weg af. Grote schuimige wolken, aan de onderkant afgeplat, als dreven zij op glas, trokken voorbij in de helle middaghemel. Het groen op de berghellingen tintelde van licht. Rondom heerste de bom makende stilte, die gedurende de warmste uren het land als uitgestorven doet zijn. Alleen het ver verwijderde blaffen van een hond en het eentonige geluid van de karbouwenklokjes kwam tot ons van over de velden. Er was geen mens op de weg of op de sawa's, en ook tussen de theestruiken in de tuinen hoger op de berg zagen

wij nergens de gekleurde hoofddoeken van de pluksters tussen het groen. Aan de struiken langs de berm schitterden honderden schermvormige tambleangbloempjes, in alle schakeringen van roze, rood en donkeroranje, onder een zwerm van vlinders. Oeroeg stelde voor dat wij in de rivier zouden zwemmen, die, halfverborgen onder naar elkaar toe gebogen struiken, met een aanlokkelijk, klaterend geluid over de stenen stroomde. Wij gooiden onze Meren op een hoop tussen het groen, en daalden af in het frisse, glasheldere water. Werkelijk zwemmen was niet mogelijk in de komvormige poelen tussen de stenen. Wij gooiden ons telkens languit in het water, of leunden ruggelings tegen de schuimende watervalletjes, die van de trapsgewijs samengeworpen rotsbl

okken omlaag stortten. Honderden malen hadden wij ons zo verfrist, gedurende de jaren die wij op Kebon Djati doorbrachten. Deze onvoorwaardelijke overgave aan het bruisende, klaterende water, het opspringen en neerplonzen tussen de stenen, de talloze aan het baden verbonden spelletjes hadden steeds uit de meest intens doorleefde dingen van onze kindertijd behoord. Met iets als teleurgestelde verbazing merkten Oeroeg en ik echter bij deze gelegenheid dat wij van het baden in de rivier niet meer onverdeeld genoten. Misschien is dat te sterk uitgedrukt. Beter zou ik het zo kunnen zeggen: het baden was op dat moment — en zou in de toekomst blijven — niet meer dan een verfrissende onderdompeling, een handeling, voortvloeiende uit de allesoverheersende behoefte aan afkoeling — zodra dit verlangen bevredigd was, bestond er voor ons beiden feitelijk geen reden meer om in het water te blijven. Hoewel wij ons hiervan wel bewust waren, spetterden wij, uit gewoonte, en waarschijnlijk ook uit een soort schaamte ten opzichte van elkaar, nog een tijdlang rond, maar zonder iets dat op onze vroegere spontane watervreugde leek. Het verschil was dat wij het zwemmen, de rivier, het flonkeren van de stroom, met andere ogen zagen, met ogen die niet meer in staat bleken de reële wereld als een wereld van wonderen te zien. Verdwenen was het toverrijk waarin wij helden en ontdekkingsreizigers waren geweest. De schemerige grotten bleken niet anders te zijn

dan schaduwplekken onder het laag neerhangende loof aan de oever, het jachtgebied van rotsplateaus en onoverbrugbare stroomversnellingen alleen een smalle bergrivier, kabbelend door haar bedding van grind en grotere steenbrokken. Krabben en waterjuffers schoten in onveranderlijk lokkende kleurschakeringen weg onder en boven de oppervlakte, maar prikkelden onze fantasie niet meer als vroeger, hoewel we er, uit een soort sportiviteit, jacht op maakten. Terwijl wij languit op een platte steen lagen te drogen, flitste de werkelijke betekenis van deze veranderingen door mij heen. Ik keek naar Oeroeg en zag in zijn blik dezelfde ontdekking. Er was iets voorbij. Wij waren geen kinderen meer.

Eugenie verwachtte een kind. In verband met het een en ander kostte het mij geen moeite van mijn vader gedaan te krijgen dat ik in Batavia naar de hbs mocht. Integendeel, ik had de indruk dat dit voor hem een onverhoopte oplossing van een drukkend probleem was. Van verdere inkwartiering hij Lida zou echter geen sprake zijn. Ik kwam te wonen in het bij de school behorende internaat. Vlak voor de cursus begon, vertrok ik naar Batavia. Oeroeg en Lida waren al een paar weken eerder gegaan. Ik kende de stad niet, en was in het begin nogal onder de indruk van de grote pleinen, de witte gebouwen, en het drukke verkeer. Het internaat was gevestigd in een Oudindisch huis met donkere kammers en betegelde vloeren. Het lag diep in tussen andere paleisachtige woningen, op een erf dat, tenminste aan de straatkant, uit een verschroeide grasvlakte bestond. Een paar enorme vetplanten, met stekelige, leerachtige bladeren, stonden als schildwachten aan weerszijden van de beide ingangen. Het internaat werd geleid door een leraarsechtpaar; de man hield toezicht op het werk van de jongens, de vrouw stond aan het hoofd van de huishouding. Er scheen, wat de inrichting betreft, voor alles gelet te zijn op orde en doelmatigheid. Een overdaad aan meubilair en decoratie was er in geen geval. De slaapkamers, met hun hoge witte muren en kale vloeren, boden plaats aan vier leerlingen, en bevatten dienovereenkomstig vier bedden, vier kastjes, vier stoelen, vier kapstokken. De bedden met hun neerhangende, gesteven klamboes, kubussen van

musketengaas, kregen in deze omgeving meer dan ooit het aspect van kooien. De ramen waren getralied, met het oog op diefstal, naar mij werd uitgelegd. Ik deelde de kamer met drie oudere jongens, die weinig notitie van mij namen, of het moest zijn om mijn potloden te lenen en bladen uit mijn schriften te scheuren, die zij dan als kladpapier gebruikten. De dagindeling was eenvoudig. Na het ontbijt, om zeven uur, gingen wij naar school, via het achtererf dat aan de tuin van de hbs grensde. Om één uur kwamen wij terug. Er was dan een maaltijd, in de achtergalerij.

Wij zaten aan drie of vier lange tafels en werkten zonder veel te spreken — wat trouwens min of meer verboden was — ons eten naar binnen. Van twee tot half vier was rusttijd, waarbij als regel absolute stilte heerste. Wij lazen, sliepen of maakten huiswerk, dit laatste met de bedoeling 's avonds eerder vrijgesteld te worden van het werken-onder-toezicht, waar wij zonder uitzondering een geweldige hekel aan hadden. Dit vond gewoonlijk plaats in de binnengalerij, waar oude schoolbanken en tafels in suggestieve rijen stonden opgesteld. Na de thee begaven wij ons daarheen, om zo nodig tot etenstijd over thema's en wiskunde- opgaven te zwoegen. Diegenen van wie het huiswerk na controle van hun agenda klaar bevonden was, hadden tot acht uur bewegingsvrijheid. Dat in deze dorre atmosfeer weinig positiefs tot bloei kon komen, spreekt vanzelf. De opgekropte gemoederen wisten zich van tijd tot tijd te luchten in vlagen van baldadigheid en geforceerde vuilbekkerij. Van werkelijke vriendschap onder de jongens was over het algemeen geen sprake. Er vormden zich, gedurende iedere cursus, min of meer blijvende combinaties, maar dat was alles. Ik voelde me, een paar uitzonderingen buiten beschouwing gelaten, niet tot mijn huisgenoten aangetrokken. Ik had mijn aandeel in de streken en in het heimelijke gesmoes, maar verder liet de hele boel me koud. Vaak ging ik als ik mijn huiswerk af had, en in ieder geval voor een groot gedeelte van de zondag, naar Oeroeg en Lida. Het pension dat Lida had overgenomen lag in een rommelige buurt, die gedurende de laatste tien jaren sterk in 'standing' was achteruitgegaan. De huizen, bewoond door Chinezen en Indofamilies, maakten een wat verwaarloosde indruk. Kleine inlandse winkels en vaste

warongs verrezen tussen de grotere woningen, en schenen op die manier de achter aan de tuinen grenzende kampong naar de straatweg toe te verschuiven. Lida, wie het aan oog voor deze dingen ontbrak, had zich met haar pensionruil in zekere zin een strop om de hals gehaald. Al was haar tuin ook redelijk goed onderhouden en haar voorgalerij opnieuw gewit, de omgeving bleef tegenwerken. Zelfs het flere bord bij het hek 'Pension Huize Oud-Bussum' was in deze sfeer geen reclame. Zij had een handjevol gasten: een paar vrijgezellen, op kantoor in de binnenstad en, behalve aan het avondeten, zelden thuis; een verouderd echtpaar, dat vroeger in de 'suiker' betere dagen gekend had, maar sinds de crisis in niet meer te loochenen armoede leefde; en twee nog jonge dames, aan wier goede zeden Lida niet, maar Oeroeg en ik des te meer twijfelden. Bijgestaan door een brutale huisjongen en drie tamelijk slonzige baboes bediende Lida haar kostgangers, die huisden in gelijk gemeubelde kamers, voorzien van eigen voorgalerij met zitje. De warmte en de rompslomp van haar leven in Batavia vielen Lida niet mee. Zij zag er minder fris en welgemoed uit dan in Soekaboemi, en had zo goed als geen tijd voor ons.

Meestal zat zij in haar kantoor een benauwd hokje in de bijgebouwen, met een stapel rekeningen voor zich. Het ponyhaar plakte op haar vochtige voorhoofd en haar gebloemde jurk was groezelig aan de hals. Als ik 's middags bij Oeroeg kwam, groette ze mij wat verstrooid en stuurde ons dan naar de keuken, om limonade of thee te vragen. Aan Oeroeg werden kosten noch moeite gespaard. Hij zag er onberispelijk uit, in wit poloshirt, en met linnen schoenen aan. Zijn topi droeg hij niet meer. Toen ik ernaar vroeg, maakte hij een ongeduldig gebaar, en klakte met de tong. 'Ik ben geen mohammedaan,' zei hij later verklarend. Ik moest toegeven dat hij zich aan de uitoefening van zijn godsdienst nooit bijzonder veel gelegen had laten liggen, al ging hij op Kebon Djati wel met onze huis- jongen naar de moskee,

Met het afleggen van de topi scheen hij echter iets karakteristieks verloren te hebben. De Europese kleding en zijn modieus geknipt, dik haar, ontnamen hem tot op zekere hoogte de ingetogenheid, de typisch inheemse reserve, die

mij altijd een deel Van hemzelf geleken had. Hij had het, volgens zijn zeggen, getroffen op school, een mulo die door jongelui van elke landaard bezocht werd. Met de leerstof had hij niet de minste moeite. Hij had zich, zoals ik niet zonder ergernis opmerkte, de manier van doen en de spraak aangewend van de halfbloed jongens, die in opzichtige nabootsing van film- en sporthelden op bontgelakte racefietsen en in zwierige kledij in troepen door de stad plachten te zwerven. Hij rookte nu ook, en Lida, die alles van hem verdragen kon, liet dit oogluikend toe. Zij was trots op haar pleegzoon en deed voor hem wat zij kon. Zij en Oeroeg hadden ieder een slaapkamertje in de bijgebouwen, maar dat van Oeroeg was ruimer en met meer zorg ingericht dan het hare. Haar grootste grief was de zelfs door haar opgemerkte houding van haar pensiongasten ten aanzien van Oeroeg en haar, een houding vol kritiek en spot. Zij was te argeloos om de diepere bedoeling van dit geroddel te begrijpen. Oeroeg voelde het wel, maar scheen er zich tot op zekere hoogte over te amuseren. Met d,e vrijgezellen bemoeid hij zich niet, tegen het oudere echtpaar gedroeg hij zich uitgesproken hooghartig, en wat de twee juffrouwen betreft, ik zag hem nooit zo onverschillig brutaal als in hun tegenwoordigheid. Als wij 's middags door de tuin slenterden, zaten zij meestal in hun kleine voorgalerij, bezig met nagellak of een andere schoonheidsbehandeling. In flodderige kimono's, met onopgemaakt haar en afgetrapte muiltjes aan de voeten, lieten zij, achteroverleunend, met de benen ongegeneerd op de balustrade, hun rieten stoelen heen en weer wippen. Zij riepen ons allerlei aardigheden toe, waarvan de dubbelzinnigheid meestal pas later tot me doordrong. Oeroeg glimlachte heimelijk en staarde vanuit zijn ooghoeken schijnbaar verlegen naar een ander punt. Toch bleven wij treuzelen in de nabijheid van de meisjes. Gewoonlijk kwamen er dan stopflessen met zoetigheid voor de dag, gekonfijte tamarinde, of de lekkernij die men goelali noemt, en het eind van het lied was dat Oeroeg en ik op de balustrade zaten, etend van het snoepgoed, terwijl de opmerkingen over en weer een steeds baldadiger karakter kregen. Oeroeg kon met een halve glimlach de grootste grofheden zeggen, waarbij hij de vrouwen strak aankeek — deze ondoorgrondelijke blik

verwarde hen, zodat zij niet wisten of zij kwaad moesten worden of niet. Meestal gaven zij hem speels een paar tikken of een trap, en probeerden stoeipartijen uit te lokken. Hoewel ik mij ervan bewust was dat de kamer- bewoonsters me afkeer behoorden in te boezemen, fascineerden hun gesprekken en plagerijen me toch. Ik voelde me schuldig wanneer Lida uit de verte riep dat het tijd voor me werd om naar het internaat terug te gaan. Ik verbaasde mij over de ironische kaimte van Oeroeg, die me een eind wegbracht en die, na een paar scheidwoorden aan het adres van de beide vrouwen, een sigaret opstak. In die tijd scheen ik minder contact met Oeroeg te hebben dan vroeger. Van de puberteitsproblemen waarmee ik worstelde, was bij hem niets te merken. Ik voelde mij, bij hem vergeleken, groen en onnozel. Misschien ook was mijn beperkte bewegingsvrijheid oorzaak van dit minderwaardigheidscomplex. Oeroeg kon 's avonds doen wat hij wilde, terwijl ik, behalve bij hoge uitzondering, na negen uur zelden toestemming kreeg om de stad in te gaan. Ik weet niet welke gevoelens Lida ertoe bewogen zich zo geheel en al aan Oeroeg te wijden. Ik kan daaromtrent alleen maar veronderstelling en maken. Ik beschrijf de gebeurtenissen zoals ze zich in die tijd aan mij voordeden. Nooit meer kan ik aan de betrokkenen een verklaring vragen van hun daden en woorden. Ook wat Lida's motieven betreft, tast ik in het duister. Soms denk ik dat het haar eigen eenzaamheid. is geweest, die haar ertoe dreef voor Oeroeg te zorgen, een innerlijke behoefte om onder alle medemensen een te vinden, wie zij hulp en leiding geven kon. Het verpleegster zijn is immers voor de meeste vrouwen die dit beroep kiezen niet anders dan een uitlaatklep voor het onbevredigde diepste instinct. Soms ook leek het mij dat het Oeroeg was die haar — en mij, en anderen met wie hij omging — onder zijn ban bracht; dat hij in het bezit was van een van die eigenaardige passieve persoonlijkheden die op de omgeving een onweerstaanbare aantrekkingskracht uitoefenen. In zijn mulo-jaren verloor Oeroeg volledig de kenmerken die hem in Soekaboemi nog tot een desajongen bestempeld hadden. Integendeel, ik kreeg de indruk dat hij zijn uiterste best deed om alles ongedaan te maken wat aan dat verleden herinneren kon. Hij sprak nu alleen Hollands, zijn

kleding was opvallend westers. Met Lida's personeel was hij nooit familiaar. Toespelingen op onze kindertijd, op Sidris en zijn broers en zusters, negeerde hij het liefst. De enige maal dat hij ooit op het punt stond mij aan te vliegen was toen ik eens in tegenwoordigheid van een paar van zijn schooivrienden over zijn vader sprak. Het vervulde mij met diepe verbazing te merken dat Oeroeg zijn best deed voor een halfbloed door te gaan. Ik wist dat hij voor deze bevolkingsgroep altijd een aan afkeer grenzende geringschatting had gevoeld. Maar zijn verlangen om zich met de Europese wereld te assimileren was zo groot dat hij zelfs deze concessie scheen te kunnen doen. De overgang van de ene levenssfeer in de andere werd hem vergemakkelijkt door het wonen bij Lida en door het bijna onafgebroken contact met zijn schoolkameraden, die voor zeker vijfenzeventig procent van gemengd bloed waren en behoorden tot een groep die al even hardnekkig naar westerse alfure streefde. Eens was ik bij een gesprek tussen Oeroeg en Lida, waarin zij de mogelijkheid overwogen dat Oeroeg Lida's achternaam zou aannemen. Ik herinner me zelfs dat Lida een tijdlang probeerde Oeroeg met Ed of Ted, of iets dergelijks, aan te spreken, maar het bleek onmogelijk dit vol te houden. Wij gingen soms naar de bioscoop, die Oeroeg alleen vrij vaak bezocht. Cowboydrama's interesseerden ons nu minder dan Tarzan- en griezelfilms, en ook overtraden we graag de leeftijdsbepalingen ter wille van erotische sensaties. Na afloop van deze voorstellingen, waar wij meestal een paar van Oeroegs vrienden aantreffen, gingen wij bij voorkeur naar een Chinees café, dat, wat service en interieur betreft, een Amerikaanse drugstore naar de kroon streefde. Tussen nikkel en glaswerk zaten wij op barkrukken ijs en bami te eten, terwijl een elektrische grammfoon schelle jazzmuziek door de zaak zond. Wij kwamen nu ook in aanraking met meisjes, meest zusters van Oeroegs kennissen, vroegrijpe, donkere types, die mij door hun onnaspeurlijk gegiechel en vlagen van aanhaligheid in verwarring brachten. Oeroeg toonde voorkeur voor een zekere Poppie, die tamelijk licht van huid e haar was. Bij dit meisje thuis leerden wij dansen; wij voelden toen het niet-kunnen-dansen als een hinderlijk tekort in onze opvoeding.

Poppie woonde met haar moeder, een zeer dikke, zeer Indische, gescheiden vrouw, in een nieuw aangelegde buurt aan de rand van de stad. Het kleine, in moderne trant gebouwde paviljoenhuis lag op een in de schelle zon blakerend stuk erf, waar nog niets groeien wilde. Ook in de met glas-in-loodruitjes versierde voorkamer was het ondraaglijk warm. Terwijl onze kleren ons aan het lijf plakten, leidden wij de meisjes rond, in tango of driekwartsmaat, bij de triestige muziek van wat versleten grammofoonplaten. Poppies moeder zat breeduit in een stoel toe te kijken, met een papieren waaier in de hand. Dansen en bioscoopbezoek vormden toen wel onze voornaamste ontspanning, maar soms trokken wij er 's zondags op uit, het liefst naar de havens of de vloedbossen buiten Priok. Wij zwierven over de vismarkt, met zijn door- dringende stank, langs het kanaal, waarover grote, met bruinrode zeilen getuigde prauwen binnenvoeren. Wij liepen tot aan de vuurtoren, op het einde van de smalle pier, daar waar de losgeslagen cement-brokken dichtbegroeid waren met algen en glibberige schelpen. Zelfs de zeebries bracht hier geen verlichting van de hitte. Het witgloeiende licht hing trillend boven de havenloodsen van gegolfd zink, boven de met gruis bestrooide dokken, en boven de witte huizen rondom de vismarkt. Over de zee dreef damp, die ver uitzicht onmogelijk maakte. Soms zwommen wij een eind van de pier weg, hoofdzakelijk om onze durf te tonen, want wij wisten dat er in deze buurt haaien waren. Aantrekkelijker nog vonden wij de vloedbossen, ondanks de zwermen malariamuggen die tussen de ziekelijk witte boomstammetjes gonsden. De begaanbare grond was week onder onze voeten en er hing een ziltige rottingslucht. Daar waar planten en bomen rechtstreeks uit het water omhoog staken, klonk onophoudelijk zuigend geluid rondom de wortels, en aan de oppervlakte van de modderlagen, die de overgang tussen land en zee vormden, barstten luchtballen open. Hier en daar vonden wij kleine stukken strand tussen de bomen, maar het water lokte niet tot zwemmen. Bovendien lieten de muskieten ons niet met rust, die onmiddellijk op ons neerstreken, zodra wij onze kleren uittrokken. Gewoonlijk liepen wij een eind langs de kust, achter elkaar op het smalle pad, steeds bukkend voor

de taaie takken die ons de weg versperden. Waar de bodem droog genoeg was, gingen wij een poos zitten. Onze gesprekken draaiden altijd om dezelfde punten: onze scholen, onze gemeenschappelijke kennissen, sport, bioscoop en meisjes. Eens kwam ook onze toekomst ter sprake. Wij lagen op de grond, met opgetrokken knieën, onze zakdoeken onder het hoofd. Om ons heen wemelde het van insecten, die wij door sigarettenrook probeerden te verdrijven. Ik vertelde aan Oeroeg dat ik van plan was ingenieur te worden. 'En jij?' vroeg ik, nadat ik mijn beweegredenen haarfijn had uiteengezet. 'Blijf je erbij dat je naar die NIAS gaat. Is dat nou werkelijk wat voor jou?' Oeroeg smet zijn sigarettenpeukje ver weg tussen de struiken. 'Ach, waarom niet,' zei hij onverschillig. 'Het een of het ander. Een kantoor, niks voor mij, zeg. Een dokter is tenminste zijn eigen baas. Dan komen ze allemaal bij mij, om gepotongd [gesneden] te worden.' Hij illustreerde zijn woorden met realistische geluiden, zoals die gewoonlijk gemaakt worden ter begeleiding van het begrip keel afsnijden. 'Prettig voor je patiënten,' zei ik. 'Ze zullen wel bang voor je zijn.' — 'Allemaal desa-lui,' mompelde Oeroeg, bezig een nieuwe sigaret op te steken. 'De doekoen maakt er nog veel meer dood, met z'n kruiden-obat en goenagoena. Ze laten zich liever betoveren dan dat ze naar een echte dokter gaan.' — 'Ja maar, misschien hebben ze meer vertrouwen in jou, omdat jij...' begon ik. Ik had willen zeggen: 'Omdat jij een van hen bent,' maar ik slikte de woorden in, toen ik Oeroegs snelle zijdelingse blik opving, donker en dreigend, nu ik het waagde om het verboden onderwerp aan te roeren. 'Wat doe je dan later... ga je in gouvernementsdienst?' vroeg ik haastig; ik herinnerde me gehoord te hebben dat er dan voor de opleiding tot Indisch arts een studiebeurs beschikbaar was.

Oeroeg haalde zijn schouders op. Hij zat nu op zijn hurken — alleen al het gemak waarmee hij zijn hele lichaam losjes op de bal van zijn voeten liet balanceren en de ontspannen lijn van schouder, rug en heupen verrieden zijn herkomst. 'Misschien,' zei hij ontwijkend. Na een korte stilte voegde hij eraan toe: 'Later wil ik weg van hier.' Ik hees mij overeind. 'Naar Holland?' vroeg ik verbaasd.

Oeroeg liet het tweetonig keelgeluid horen dat in Indië een

'ja' kan vervangen. 'Liever naar Amerika,' zei hij plotseling. Hij had kleine stukjes steen en beschadigde schelpjes bij elkaar gezocht en mikte vlug achter elkaar op een dode boomstam, niet ver van ons vandaan. Amerika was voor Oeroeg het land van belofte — een land waar in ons beider voorstelling alles groter, beter en mooier was dan elders ter wereld. Door films en lectuur beïnvloed, zagen wij het als een gebied waar wolkenkrabbers en technische wonderen onmiddellijk begrensd werden door het andere uiterste: de vlakten van het Wilde Westen. Maar Oeroegs verlangen was niet alleen een verlangen naar avontuur. Ik begreep later dat hij geloofde — ten onrechte overigens — dat in de Nieuwe Wereld ras en rang noch voor hemzelf noch voor anderen èen overweging van enig belang zouden vormen.

Wij spraken ook over Lida. Oeroegs houding ten opzichte van haar was mij nooit bijzonder duidelijk geworden. Terugkijkend op de periode waar ik nu over schrijf, kan ik niet zeggen dat hij haar met liefde, of zelfs maar met opvallend respect behandelde. Hij scheen haar goede zorgen, de opofferingen die zij zich ter wille van hem getroostte, haar nooit tanende belangstelling voor zijn vorderingen, haar toegeeflijkheid en vertrouwen, als volkomen vanzelfsprekend te beschouwen. Zoals ik al eerder heb gezegd, was Oeroeg passief. Hij aanvaardde de loop die zijn leven nu had genomen, zoals hij ook vroeger het wonen op Kebon Djati en de omgang met mij aanvaard had. Dat er tussen Lida en hem enig werkelijk contact bestond, geloof ik niet. Oeroeg was vrij gewillig, deed in het algemeen zonder tegenspraak wat zij van hem verlangde. Waarschijnlijk was het niet eens Lida's wens dat er tussen hen van een emotionele band sprake zou zijn. Zij wilde niet anders dan als begunstigende factor deel te hebben aan de groei van dit leven, dat haar in al zijn uitingsvormen zo volkomen vreemd bleef, maar misschien juist daarom bekoorde. Zelf was zij te ingetogen, te nuchter ook, om gevoelens van genegenheid te laten blijken, of te verlangen. Ik kan mij voorstellen dat zij zich beloond achtte door de mooie rapporten die Oeroeg mee naar huis bracht, door zijn evolutie van sjofel inlandertje tot vlotte scholier. Zij had het overigens ook te druk in haar nieuwe werkkring om zich veel met hem bezig te houden.

Het ging Lida niet voor de wind in Huize OudBussum. Intens medelijden bevangt me als ik me probeer in te denken hoe zij voort ploeterde in een omgeving die vijandig was aan haar aard en aanleg. Toen Oeroeg vijftien jaar was — hij zat toen in de tweede klas van de mulo — ontdekte Lida toevallig dat de bezoeken die hij soms tijdens de middagsiësta bij de al eerder genoemde jonge vrouwen in haar pension bracht, zogenaamd om snoepgoed of orders voor kleine boodschappen te halen, niet helemaal van onschuldige aard waren. Van Oeroeg hoorde ik latér hoe de zaak zich had toegedragen. Het heeft geen zin hier in details te treden. Voor Lida was deze gebeurtenis een slag in haar gezicht. Zij besepte voor het eerst dat ook dit een gebied was waarop Oeroeg leiding nodig had. Het was karakteristiek voor Lida dat volgens haar Oeroeg geen schuld trof. Zij zei haar kamerbewoonsters de huur op, doof voor protesten en duidelijke toespelingen. Zij maakte alleen zichzelf verwijten, dat zij een dergelijke atmosfeer in haar omgeving geduld had, zij het ook zonder het te weten. Met dit nieuwe aspect van Oeroegs opvoeding wist zij geen raad. Zij controleerde hem nu scherper, en meende ook gevaren te zien waar ze niet waren. Het geslenter door de stad met meisjes, de dansbijeekkomsten bij Poppie thuis, het vele bioscoopbezoek, joegen haar schrik aan. Zij kende Oeroeg voldoende om te weten dat het niet de biologische feiten waren, die zij hem bij mQest brengen, maar het savoir-vivre, dat hem in staat zou stellen fijn van grof, stijl van stijlloosheid te onderscheiden; de innerlijke discipline, de reserve tegenover kitsch. Lida meende dat de inwijding in deze dingen door een man behoorde te geschieden. Zij voorzag plotseling onvermoede conflicten, wanneer Oeroeg de moeilijke jaren die hij nog voor de boeg had, bij haar in het pension zou doorbrengen, niet zozeer omdat zij een herhaling van het incident met de bewuste dames vreesde, maar omdat zij niet bij machte was de jongen de tucht op te leggen die hij nodig had. Het lag voor de hand dat zij zich wendde tot de enige autoriteit waarvan zij in haar naaste omgeving ooit gehoord had: de directeur van mijn internaat - Ik weet niet hoe Lida erin slaagde hem te bewegen tot opname van een jongen die wat herkomst en onderwijsrichting betreft zo afweek van de overige pupillen. Ik vrees dat financiële

overwegingen bij deze beslissing een grotere rol speelden dan idealistische, maar wie zal het zeggen? Het is ook mogelijk dat hij sympathie had voor Lida. Tot aan het einde van zijn mulo-tijd bleef Oeroeg op het internaat. Eerst was hij beledigd en gekwetst omdat hij aan banden gelegd werd. De strakke regelmaat van onze dagindeling en de atmosfeer in huis bevielen hem allerminst. Hij was brutaal en ongezeglijk, overtrad de bepalingen betreffende de uitgaansuren, en sloot zich af, ook voor mij. Geleidelijk drong het tot me door dat deze houding niet alleen uit vrijheidsdrang en verzet ontsprong, ìnaar voor een groot gedeelte te herleiden was tot Oeroegs verlangen om indruk te maken op de andere jongens, omdat hij wist dat zij alleen door dergelijke bewijzen van branie te winnen waren. Dat ik met Oeroeg bevriend was, was algemeen bekend, ook toen hij nog niet op het internaat woonde. Ik had nooit onder stoelen of banken gestoken waar Oeroeg vandaan kwam — de meningen van de jongens, voor het geval dat zij kritiek of spot zouden hebben, vond ik te onbelangrijk om mij er iets van aan te trekken. Opmerkingen in de geest van 'We hebben je op de Pasar Baroe gezien Met je djongos' 6f 'Ben je weer met je inlander uit geweest', maakten weinig indruk op mij, omdat het bij scherts bleef, en mijn verhouding tot de jongens op het internaat er niet beter of slechter door werd. Maar dit veranderde toen Oeroeg kwam. Te midden van de anderen leefden wij algauw in een soort van isolement. Ik wil niet zeggen dat er in deze toestand iets was dat ook maar in de verste verte aan boycot of demonstratie deed denken — ik wed dat de meesten van de anderen zich van niets bewust waren. In hoeverre Oeroegs eigen uitdagende houding ertoe bijdroeg, weet ik niet. 'Brandals' werden in het algemeen bij ons eerder geëerd dan gemeden. Wat afstand vormde, was het ondefinieerbare 'anders'-zijn van Oeroeg, het subtiele verschil in gedrag en geaardheid, in fluidum, zou ik willen zeggen, als deze dingen onder woorden te brengen waren.

Van enige vijandigheid tegenover Oeroeg was geen sprake. Het was eerder een soort onverschilligheid, een gebrek aan belangstelling. Zijn pogingen om op de een of andere manier op te vallen leidden tot niets. Ik geloof dat Oeroeg zich dit alles vrij gauw bewust was. Hij volhardde nog een tijd in

brutaliteit en nonchalance, maar verviel toen plotseling in een teruggetrokkenheid, die ik zelfs op Kebon Djati niet van hem gekend had. Hij was uiterst zwijgzaam, en de donkere, spiedende blik week nooit uit zijn ogen. Wij sliepen in dezelfde kamer, maar de tegenwoordigheid van twee huisgenoten maakte vertrouwelijke gesprekken onmogelijk. Ik betwijfel bovendien of Oeroeg zich blootgegeven zou hebben. Ook op onze schaarser wordende wandeltochten hield hij zich zorgvuldig op een afstand. Ik had niet voor niets zo lang in Oeroegs nabijheid geleefd. Ondanks het feit dat ik in beslag genomen werd door mijn eigen puberteitsproblemen (ik had immers evenmin leiding in die tijd) voelde ik, niet zonder medelijden, waar bij Oeroeg de schoen wong. Het handhaven van een gelijkwaardigheidsbesef had hem op de mulo geen moeite gekost, bij ons wel. Kleding noch houding kon hem maken tot wat hij schijnen wilde: een van ons. Waarschijnlijk was het ook in deze tijd dat de verwijdering tussen Oeroeg en mij begon te ontstaan. Hij kon immers niet anders dan mij vereenzelvigen met de Europese groep, wier afwijzing hij voelde. Ik wist dat hij de omgang buiten schooltijd met zijn halfbloed vrienden en vriendinnen had gestaakt. Hij bemoeide zich nu vrij veel met een zekere Abdullah Flarudin, een jongen van gedeeltelijk Arabische afkomst, die evenals hij naar de NIAS zou gaan. Ik was nogal jaloers op deze kameraadschap, die mij buitensloot. Ik weet niet of dit uitging van Oeroeg zelf of van Abdullah. Het feit bestond dat wij zelden of nooit met ons drieën waren. Achteraf beschouwd lijkt het mij waarschijnlijk dat Oeroeg in de omgang met Abdullah een tegenwicht zocht voor de omstandigheden waarin hij op het internaat verkeerde. Abdullah was klein en dik, met een intelligent gezicht en kroczend haar. Hij droeg een grote zwart omrande bril, die hem er enigszins komisch deed uitzien. Zijn gevoel voor humor was nauw verwant aan dat van Oeroeg — zij deelden een gedachtewereld waar ik mij, naarmate ik ouder werd, verder van scheen te verwijderen. Het gebeurde nu vaak dat ik 's zondags en op vrije avonden niet meeding naar Lida's hui, omdat Oeroeg al met Abdullah een afspraak had gemaakt. Het hinderde me, en eens zei ik er iets van. Oeroeg keek mij zwijgend aan, naar het me voorkwam zelfs met een zekere genoegdoening. Wederzijdse

uitleg was onmogelijk. In de vakanties ging ik nog wel eens naar Kebon Djati, dat me zo onherroepelijk veranderd leek als was het betoverd. Het huis stond vol nieuwe meubels, de tuin was ordelijk aangelegd, met paden van grind en goed onderhouden bloemperken. De gezichten van de bedienden kende ik niet. Eugenie, die wat dikker geworden was en er bepaald agressief gezond uitzag, zwaaide de scepter, niet alleen in de administrateurswoning, maar waarschijnlijk ook over de rest van de onderneming. Mijn vader scheen gezond en tevreden. Hij had nu een onderkin gekregen, die over de rand van zijn boord hing en hem, vreemd genoeg, deed lijken op de grote kikkers die Oeroeg en ik in onze kindertijd plachten te vangen. Als ik hem zo zag, breeduit in zijn stoel, in een overhemd met opgerolde mouwen en met de riem van zijn broek gespannen over zijn buik, kon ik mij nauwelijks voorstellen dat dit dezelfde man was die een paar jaren geleden mistroostig in de binnengalerij had gezeten naast een schorre grammfoon. De grammfoon was weg, en op die plaats stond nu de box van mijn halfbroertje. Mijn vader gaf me een paar brieven die mijn moeder me geschreven had, vanuit Nice, waar ze blijkbaar woonde. Het lila, licht geparfumeerde papier boezemde me tegenzin in. Mijn moeder schreef alsof ik nog een klein jongetje was, en sloot een krantenknipsel in van een nieuw model raceauto. Ik zag Eugenie ernaar kijken, en het bloed steeg me naar het hoofd. Mijn moeder deed ook de groeten aan Oeroeg: 'Wat is hij geworden?' Ik stopte de brieven in de kast van de logeerkamer, en besloot niet te antwoorden. Gerard was met verlof, dus mijn eenzaamheid op Kebon Djati scheen volkomen. Ik zwierf door het theeland, het enige wat niet veranderd was en ten volle de bekoring had behouden. De bittere geur van het groen, de bloemen van de flamboyantbomen tegen de hemel, de stemmen van de pluksters, die in de stilte ver hoorbaar waren — dâ't alles was hetzelfde gebleven, hier scheen het verlopen der jaren onbelangrijk, en even vluchtig als een droom. Ik zat in het gras aan de rand van een ravijn en staarde uit over de vlakte, die door een blauwachtige hittenevel bedekt was. Ik hoorde de wind ruisen in de bamboebosjes bij de desawoningen, en het geklater van stroompjes tussen het groen. Een wolk van

vlinders dwarrelde als altijd boven de tambleangstruiken. Het leek me ongerijmd dat Oeroeg er niet bij was. Het kwam me voor dat het zintuiglijke waarnemen van deze bergwereld mij niet mogelijk was zonder de tegenwoordigheid van Oeroeg. Het landschap was niet compleet zonder hem. Uit innerlijke behoefte om dit tekort aan te vullen, ging ik een keer naar Sidris, maar ook daar was ik een vreemde geworden. Sidris scheen bang om mij bij mijn voornaam aan te spreken, zoals ze vroeger gewend was. Zij vond mij groot, te groot om neer te hurken op de mat in haar voorgalerij. Uit een binnenvertrekje werd een wat wrakke stoel gehaald, en daar zat ik op, hoog uitstekend boven Sidris en haar huisgenoten. Een afschuwelijk onbehaaglijk gevoel beving mij. Sidris sprak mij aan met de taalvormen en uitdrukkingen die, in het Soendanees, een ondergeschikte tegenover een hooggeplaatste gebruikt. Het liefst had ik hetzelfde tegenover haar gedaan maar ik durfde niet, uit angst dat zij mij van spot verdenken zou. Sidris vroeg naar Oeroeg, die zij nu al in ruim twee jaar niet had gezien. Zij sprak over hem op een toon waarin ik zowel trots als een zekere droefgeestigheid meende te horen. Over het feit dat hij niet kwam, en niets van zich liet horen, beklagde zij zich met geen woord. Ik kreeg het gevoel dat zij afstand van hem had gedaan, dat Oeroeg voorgoed buiten haar en haar wereld was getreden. Lang bleef ik niet bij Sidris. Terwijl ik de weg afdaalde, scheen het beeld van de omgeving, van de sawa's, de groene bergkammen en de wolken daarboven, zich met grotere scherpte dan ooit tevoren te etsen op mijn netvlies, als voorvoelde een bewustzijn buiten het mijne dat het de laatste maal was dat ik dit alles zo zou zien. Ook Telaga Hideung bezocht ik. Na het ongeluk van Deppoh was ik er nooit meer geweest. Het meer maakte, wonderlijk genoeg, ook op klaarlichte dag de indruk door de maan beschenen te worden. Het licht, dat tussen de bergtoppen en overhangende boomkronen tot de oppervlakte van het water doordrong, was goudgroen, als gefilterd door scherven glas van kerkransen. Ik zag de drijvende planten, de kringen en rimpelingen op het water, daar waar Oeroegs vader in de diepte verdwenen was. In het bos rondom heerste de volkomen stilte van de middag. Alleen het loof hoog aan de boomtoppen sidderde even in een

lichte windvlaag. Ik staarde naar de schaduwplekken tussen het groen, waar ik vroeger de schuilplaatsen van Nènèh Kombél vermoed had. Hoewel mijn geloof aan spoken en schimmen sinds jaren verdwenen was, vond ik het meer niet minder huiveringwekkend. Ik wist geen naam, geen definitie voor deze angst, voor het gevoel van beklemming dat me beving, wanneer ik naar de groenzwarte water- oppervlakte staarde. Soms leek het mij als waren er plekken in het meer, waar het water trager stroomde, bijna stilstond — daar was de weerspiegeling van de bomen dof, de poel miste er het donkere, transparante, dat elders wel waar te nemen viel. Ik keek naar die zonderlinge, scherp afgetekende plekken, en eenmaal meende ik in de diepte een roodachtige reflex te zien, als van bijna zwart bloed. Een boomblad, dat neerdwarrelde, deed me opspringen, met bonzend hart. Het meer was vijandig, vreemd, een volstrekt onkenbaar element. Een wolk trok voor de zon langs en schemer viel over de waterspiegel. Ik liep haastig het smalle, steile pad af naar de grote weg, struikelend over wortels en stenen. Iets scheen me te willen verlokken tot omkijken, maar ik dwong mezelf er niet aan toe te geven. De volgende dag ging ik terug naar Batavia.

Oeroeg had de hoogste klas van de mulo met goed gevolg doorlopen en vertrok naar Soerabaja. Voor mij begon het vierde leerjaar van de hbs. Brieven schrijven was, zoals ik wel had kunnen verwachten, Oeroegs sterkste punt niet. Ik moest me dus tevredenstellen met de berichten die ik via Lida kreeg. Ik zocht haar nu vaker op, niet zozeer om nieuws van Oeroeg te horen als wel om een flauwe afglans te vinden van de huiselijkheid die ik in Soekaboemi bij haar had leren kennen, een huiselijkheid die op het internaat volkomen ontbrak. Maar Lida was niet meer bij machte die sfeer te scheppen. Tropenhitte en zorgen hadden haar nerveus gemaakt, ervaringen met gasten en personeel tenslotte achterdocht in haar opgewekt. Alleen tijdelijke ervaringen verrieden nog de 'groene-zeepmentaliteit', die Oeroeg en ik, ondanks onze scherts, altijd heimelijk gewaardeerd hadden. Naarmate het pensionbedrijf haar meer teleurstelde, stegen haar verwachtingen waar het Oeroeg betraf. Zij toonde mij een foto van Oeroeg te midden van zijn jaargenoten, hoofdzakelijk inheemse studenten. 'Hij ziet er goéd uit, vind je

niet?’ vroeg Lida, terwijl zij door haar handwerkbril naar de foto tuurde. ‘Het bevalt hem daar goed. Trouwens, dat verbaast me niet. Hij is zo vlug met leren. Het moet er aardig zijn in Soerabaja, Hij woont met Abdullah samen, bij familie.’ Een ondertoon van verlangen in haar stem deed me snel opkijken. De jukbeenderen staken uit in haar smal geworden gezicht, haar pony was grijzer en kleefde als gewoonlijk aan haar bezwete voorhoofd.

Ik besepte in een flits wat zij mij eigenlijk duidelijk trachtte te maken. Zij wilde naar Soerabaja. Dat mijn vermoeden juist was, bleek in de daaropvolgende maanden. Zij besprak steeds uitvoeriger Oeroegs brieven met mij. Het werk scheen hem meer en meer te interesseren en hij was lid van enkele verenigingen, die hij niet nader omschreef, maar die hem volkomen in beslag namen. De toon van de brieven verbaasde me enigszins. Ik kon mij moeilijk voorstellen dat het Oeroeg was die ze geschreven had, de liefhebber van bioscoop- en ijsbarbezoek, de nabootser van Indodandy's, de weliswaar pientere, maar onverschillige scholier. Er stonden .n zijn brieven uit Soerabaja regels die van héci andere belangstelling getuigden. Hij bekritiseerde de gouvernementsregelingen op medisch en hygiënisch gebied, vertelde staaltjes van verwaarlozing van patiënten uit het lagere inlandse volk, die zijn beweringen moesten illustreren, maar deed dit op een manier die in mij het vermoeden wekte dat hij niet eigen, maar andermans woorden gebruikte. Desondanks had hij zich opgegeven als aspirant gouvernements-Indisch-arts, en kreeg dus ook een toelage. Ik liet me hierover tegen Lida iets ontvallen. ‘Het is goed dat hij fouten ziet als er fouten gemaakt worden,’ zei ze ontwijkend. Er kwam nu een periode waarin de brieven schaarser werden. Met wat ze ontving, was Lida minder openhartig. Zij leek me afwezig en prikkelbaar, beklemd door een probleem waar zij geen raad mee wist. Tenslotte hakte zij de knoop door. Zij deed, voor de tweede maal, haar pension over, en vertrok met een wagon vol koffers en meubels naar Soerabaja.

Contact met Oeroeg en Lida onderhield ik door sporadische brieven, van tijd tot tijd een kaart, of een in haast beschreven postblad. Ik begreep uit deze correspondentie dat ook Lida bij

de familieleden van Abdullah een gastvrij onderdak had gevonden. Zij werkte als hoofdverpleegster in een inheems hospitaal. Gewoonlijk was zij het die mij bericht zond. Oeroeg krabbelde soms zijn naam, of een groet, onder het geschrevene, dat was alles. De tijd ging voor mij vlug voorbij met hard werken voor het eindexamen. Ik slaagde met behoorlijke cijfers, zoals ik wel verwacht had, na mijn blokken. Mijn vader kwam over naar Batavia, en wij bespraken wat er verder gebeuren zou. Ik was zeventien jaar, bijna achttien, en lang voor mijn leeftijd. De vrouw van de internaatsdirecteur had ervoor gezorgd dat ik lange broeken kreeg, want ik maakte in mijn te krap geworden shorts, met mijn magere, harige benen een belachelijke indruk. Bij een glas bier in de Harmonie legde mijn vader mij zijn plannen voor. Hij ging ermee akkoord dat ik ingenieur wilde worden, en had besloten mij nog datzelfde jaar naar Delft te sturen. Alles liep nu zeer snel van stapel. Er werd passage voor mij besproken op een mailschip, een nieuwe frisgelakte hutkoffer stond klaar, gevuld met mijn weinige bezittingen. Aangezien Eugenie op het punt was een tweede kind te krijgen, zou ik niet meer op Kebon Djati logeren. Maar voor ik naar Holland vertrok, ging ik wel naar Soerabaja, om afscheid te nemen van Oeroeg en Lida.

Oeroeg stond mij op te wachten aan de uitgang van het station, evenals ik gekleed in een lange witte broek. Zijn gezicht was smaller dan ik het me herinnerde, en vaster van contouren. Ik zag bijna dadelijk dat hij zijn topi weer droeg. Hij stond, wat doorzakkend in één heup, met de handen in de zijden, onbeweeglijk te staren naar de doorgang bij de controle. Toen hij mij zag, kwam hij langzaam en nonchalant naar mij toe om mij te begroeten. Het scheen me een ogenblik dat ik hem niet kende. De beweeglijke jongen met zijn Amerikaanse linnen schoenen en wat opzichtige poloshirt, met zijn braniemanieren en zijn snelle, zijdelingse blikken, waarin zowel verlegenheid als heimelijke spot kon schuilen, had plaats gemaakt voor deze ernstige jonge inlander, volwassener dan ik het was, en vervuld van een nieuw en ditmaal volkomen harmonisch zelfbewustzijn. Ik wist niet dadelijk een houding ten opzichte van hem te vinden. Wij spraken wat over ons werk, over mijn examen, over de NIAS.

Ik vroeg hem naar vrienden, liefhebberijen. Hij aarzelde even, en zei toen: 'Ik heb veel contact met... met gelijkgezinden. Er is veel te doen.' Ik vatte dit op als een toespeling op het verenigingsleven waar hij vroeger over geschreven had en vroeg: 'Je had het wel eens over clubs. Wat doe je daar, is dat wel aardig?' — 'O, het zijn geen gezelligheidsverenigingen,' antwoordde Oeroeg snel, 'dat moet je niet denken. Wij hebben niet zoveel tijd voor dat. Daarom hebben pleegzoon af te wenden. — 'Later... zal dat nodig zijn,' zei Oeroeg, met een zweem van een glimlach in zijn ogen. 'Je gaat in gouvernementsdienst, hè,' vroeg ik, niet zozeer omdat ik een bevestigend antwoord wilde horen, als om het gesprek weer in banen te leiden die ik volgen kon. Abdullah, die katjang zat te pellen, hief met een ruk zijn hoofd op. 'Nee, ik ga niet in gouvernementsdienst,' antwoordde Oeroeg. 'Maar je krijgt een toelage — of niet?' bracht ik in het midden.

'Zij betaalt mijn studie,' zei Oeroeg, met een zijdelingse hoofdbeweging in Lida's richting. Ik keek van de een naar de ander. De insecten vlogen ritselend en snorrend rond de lamp. De oude man, die trouwens tot nog toe weinig gezegd had, schommelde zwijgend heen en weer in zijn stoel. Lida peuterde aan een bamboesplinter van de tafelrand. Maar Oeroeg en Abdullah beantwoordden mijn blik. Ik had plotseling het gevoel als was dit een moment waarop zij lang gewacht hadden. Zij wilden de kaarten openleggen voor een tegenstander. Ik was voor hen op dat ogenblik het symbool, de personificatie van iets waartegen zij zich met inzet van hun hele persoonlijkheid gekeerd hadden. Ik dwong mezelf om het besef van de werkelijkheid, dat me in deze stille achtergalerij dreigde te ontglippen, vast te houden. 'Wat bedoel je?' vroeg ik aan Oeroeg. 'Dat ik mijn hand niet wil ophouden bij het Nederlandse gouvernement,' antwoordde hij effen. 'Ik heb jullie hulp niet nodig.' — 'Jullie?' zei ik, terwijl het bloed me naar het hoofd steeg, want nu drong de betekenis van zijn woorden tot mij door.

'Je houdt wel je hand op bij Lida.' — 'Lida denkt zoals wij,' zei Oeroeg trots. Van het een kwam het ander, en er ontspon zich een debat, waarin ik me tot een verdedigende houding moest bepalen, omdat de materie me vreemd was. Ik wist

weinig of niets van de nationalistische stromingen, van de wilde scholen, van het gistingsproces dat zich in bepaalde lagen van de inlandse maatschappij voltrok. Ik luisterde zwijgend naar de stortvloed van beschuldigingen en verwijten, die Oeroeg en Abdullah, nu pas werkelijk in vuur en vlam, richtten tegen het gouvernement, tegen de Nederlanders, tegen de blanken In het algemeen. Ik geloofde dat veel van hun beweringen slecht gefundeerd of onrechtvaardig waren, maar ik beschikte niet over de argumenten om ze te weerleggen. Mijn verbazing steeg met de minuut, want Oeroeg bleek in het nieuwe milieu van progressieve studenten en jonge agitatoren tot een redenaar uitgegroeid te zijn. 'De desaman, het gewone volk, is met opzet stom gehouden,' zei hij fel, terwijl hij mij, over de tafel leunend, strak aankeek. 'Jullie hadden er belang bij om de mensen te beletten zich te ontwikkelen. Maar dat is nu voorbij. Daar zullen wij voor zorgen. Ze hebben geen wajangpoppen nodig en geen gamelan en geen bijgeloof en doekoens — we leven niet meer in het Rijk van Mataram, en Java hoeft niet te lijken op een prentje van een ansichtkaart voor toeristen. Wat moeten We met al die ballast. De Boroboedoer is ook maar een hoop oude stenen. Laten ze ons fabrieken geven, en oorlogsschepen en moderne klinieken en scholen, en zeggenschap over onze eigen zaken...' Terwijl Oeroeg zo zat te betogen en met bewegingen van zijn gebalde linkervuist zijn woorden nog beklemtoonde, zag ik rondom mij de starende gezichten van de anderen, als in een droom. In een schemerige hoek van de achter- galerij, buiten de lichtkring van de lamp, fluisterden Abdullahs nichtjes met elkaar. De oude man knikte telkens nadrukkelijk, goedkeurend met het hoofd. Abdullah ging steeds door met katjang pellen, maar als hij opkeek, zag ik zijn ogen donker fonkelen achter zijn brillenglazen. Lida zei van tijd tot tijd: 'Ja — ja.' Zij had de bamboesplinter losgekregen, en was nu bezig die met haar nagel in dunne vezels te splijten. Zij keek mij niet eenmaal aan. Ik voelde dat zij zich heimelijk voor mij schaamde, dat zij er zich in de diepten van haar wezen misschien ook Wel van bewust was dat dit nieuwe ideaal de laatste noodsprong was van haar eenzaam, kinderlijk hart. Medelijden met haar benauwde me bijna. Had ik al deze

dingen toen scherper voor mezelf kunnen formuleren, dan was misschien veel anders gelopen. Ik zat tegenover Oeroeg en Abdullah met het gevoel alsof ik een rol speelde in een boze droom. Deze gewaarwording van irrealiteit bleef, ook later, toen ik in een voor mij klaargemaakte kamer ging slapen. Door de wijd open ramen zag ik het gefonkel van sterren achter de takken van de waringinboom. Rondom waren de talloze, vertrouwde geluiden van de Indische nacht. Maar op de een of andere wijze scheen ik buitengesloten. In de aangrenzende kamer hoorde ik Oeroeg en Abdullah gedempt

praten. De scheiding tussen hun wereld en de mijne was volkomen.

Ik vertrok naar Europa. Het heeft geen zin hier uit te weiden over de tijd die volgde, over mijn korte verblijf bij mijn moeder in Nice, mijn studie in Delft, die door de oorlog onderbroken en later, door maatregelen van de Duitsers, geheel stopgezet werd. Ik had mijn aandeel in de illegaliteit, zoals de meeste anderen die ik kende. In gedachten hield ik mij steeds vaker bezig met het lot dat Oeroeg en Lida, mijn vader en zijn gezin, getroffen had, een lot waaromtrent ik niet meer dan veronderstellingen kon maken. Na de capitulatie van Japan bereikten mij enkele berichten. Mijn vader was dood, Bugenie en de kinderen wachtten in Batavia op vervoergelegenheid naar Holland. Van Oeroeg of Lida hoorde ik niets, hoewel ik langs allerlei wegen naar hen informeerde. Ik voltooide mijn studie en deed wat ik al jaren van plan was geweest: ik solliciteerde naar een betrekking in Indië. De wanordelijke toestand daar, de vreemde verhouding die de Japanse bezetting als erfenis had achtergelaten, verontrustten mij niet. Ik twijfelde geen ogenblik aan het tijdelijke karakter van deze moeilijkheden. Het 'koloniale' denken, in het naoorlogse vaderland zo vaak — al dan niet ten onrechte — bekritiseerd, was mij vreemd. Mijn verlangen om naar Indië terug te gaan en daar te werken, beruste in hoofdzaak op een diepgeworteld gevoel van saamhorigheid met het land waarin ik geboren en opgegroeid was. De jaren die ik in Holland had doorgebracht, hoe belangrijk ook, telden voor mij minder dan mijn jeugd en schooltijd ginds.

Als het waar is dat er voor ieder mens een landschap van de ziel bestaat, een bepaalde sfeer, èen omgeving, die responsieve trillingen oproept in de verste schuilhoeken van zijn wezen, dan was — en is — mijn landschap het beeld van berghellingen in de Preanger:

de bittere geur van de theestruiken het klateren van heldere stroompjes over steenblokken, de blauwe wolken schaduwen over het laagland. Dat mijn verlangen naar dit alles schrijnend zijn kon, had ik beseft in de reeks jaren waarin ieder contact, iedere terugkeer onmogelijk was. De ontmoeting met Eugenie in Den Haag, haar heftige en hysterische afwijzing van het land vol gruwelen daarginds, kon mijn vreugde om terug te gaan niet dempen. Mijn aankomst in Batavia viel ongeveer samen met het uitbreken van wat ik, ter vereenvoudiging, de politionele actie zal noemen. Van Oeroeg vond ik geen spoor. Gegevens betreffende het lot van de NIAS-studenten ontbraken. In de straten van Batavia, die rommeliger waren dan vroeger, maar mij toch vertrouwd, zoals een bekend, door leed en ouderdom geschonden gezicht ons vertrouwd kan zijn, zocht ik automatisch tussen de voorbijgangers naar Oeroeg. Honderdmaal meende ik hem te zien, en even vaak werd ik, bij nadere beschouwing, teleurgesteld. Wel ontmoette ik eenmaal Abdullah, tussen een menigte die zich voor het persbureau Aneta verdrong toen er een communiqué werd uitgegeven.

Ik herkende hem dadelijk aan zijn bril, hoewel hijzelf er armoedig uitzag en veel magerder geworden was.

‘Abdullah?’ riep ik, over de hoofden heen die ons van elkaar scheidden. Hij keek op, en zocht met zijn ogen. Zag hij mij? Het zonlicht fonkelde in zijn brillenglazen, en maakte dat ik zijn blik niet volgen kon. Wel stond hij een moment stil tussen de dringende mensen, met zijn gezicht naar mij toegewend. Ik wilde naar hem toe gaan, maar voor ik hem bereiken kon, passeerde hij mij op enkele meters afstand in tegenovergestelde richting. Ik riep hem weer, en schoof in mijn haast de omstanders opzij. Abdullah was toen allang in het gedrang verdwenen.

Ik werd te werk gesteld bij herstel van door dé republikeinen vernielde bruggen in de Preanger. Mijn eerste standplaats was maar een paar uur rijden van Kebon Djati en ik kon de verleiding niet weerstaan, zo gauw de kans zich voordeed mee te trekken met een patrouille, die ter, controle die kant uit ging. Staande in de open truck keek ik uit over het geliefde landschap. Ter weerszijden van de weg vol kuilen en gaten waren dezelfde groene voorgebergten, dezelfde bamboebosjes, die ik mij van vroeger herinnerde. Het water van de sawa's schitterde in de zon, en weerspiegelde behalve de in onveranderlijke rust voortzeilende wolken, ook scheef hangende of afgekapte telegraafpalen, en een warnet van losse staaldraden. Groepjes mensen, in vuile lompen gehuld, staarden de truck na met uitdrukingsloze gezichten. Alleen de kleine kinderen sprongen op en neer aan de kant van de weg, terwijl hun schelle stemmen boven het gedaver van onze wielen hoorbaar bleven. Het station, waar Oeroeg en ik op de trein naar Soekaboemi plachten te stappen, was alleen nog maar een plattegrond van zwartgeblakerde stenen. Onkruid en struiken groeiden waar eens de warongs gestaan hadden en de desahuizen aan de andere kant van de weg waren verdwenen. Wij kwamen bij een bocht in de weg, en ik wist dat wij nu de uitlopers van de theetuinen binnen zouden rijden. Vanaf dit punt was vroeger het administrateurshuis al te zien, hoger op de berghelling, een blanke vlek tussen de eindeloze rijen struiken. Ik boog mij over de zijkant van de truck en mijn hart klopte. Ik wist dat ik niet verwachten kon het oude beeld ongeschonden terug te vinden, aangezien ook Kebon Djati op de route van de terugtrekkende republikeinen had gelegen. Maar hoe verwaarloosd en verwilderd de onderneming ook mocht zijn, dit was mijn thuiskomst.

Het landschap dat zich bij de kromming van de weg voor mij uitstreckte, kende ik zelfs niet uit angst- dromen. De zwartgeblakerde heuvelkammen waren spookachtig naakt. De truck reed omhoog langs de weg als tussen de ribben van een geweldig kadaver. Toen ik mij ervan bewust werd dat ik vergeten had naar het huis te kijken, wist ik tegelijkertijd dat het er niet meer stond. Het zou mij zelfs moeite gekost hebben de plek aan te wijzen waar het behoorde te zijn. De bestuurder van de truck bood aan naar de ruïnes te rijden. De

patrouille was hier al eerder geweest om de schade op te nemen. Maar ik weigerde en wij gingen verder tussen de zwarte heuvels door. Pas toen wij de tunnel van oerwoud binnen drongen, hervond ik de omgeving die ik in mijn herinnering bewaard had. Dezelfde ijsskoude stroompjes sijpelden omlaag langs de steile, met varens begroeide wanden, dezelfde geur van aarde en rottende planten kwam ons tegemoet vanuit de schemerige diepten tussen het groen. Ik herkende de plek waar het zijpad naar Telaga Hideung in de wildernis verborgen moest liggen en vroeg de anderen te stoppen. Na de lange rit was oponthoud hun welkom. Zij sprongen uit de wagen om hun benen te strekken. Onder een voorwendsel wist ik me van hen te verwijderen en weg te duiken tussen de bomen. Ik liep snel, hoewel het pad nauwelijks meer herkenbaar was onder planten en struiken. Ik richtte mij naar de toppen van de bomen, en naar de lichte plek tussen het loof in de verte, waar ik wist dat het zonlicht door de bergkloof boven het meer omlaag stroomde. Vogels, wier namen ik vergeten was, zongen rondom, verborgen in het gebladerte. Nog was het oerwoud vervuld van het geheimzinnige onophoudelijke ruisen, dat ten eeuwigden dage deze plaats zal kenmerken. Ook het meer, spiegelend zwart, de waterplanten en de windrimpelingen over de oppervlakte, hervond ik onveranderd. Een woudduif riep, lokkend en liefelijk, in de donkere boomgroepen aan de overkant. Ik hurkte neer aan de oever en staarde naar het tintelende goudgroen van de toppen, die boven in het ravijn door de zon beschenen werden. Er was een nauwelijks hoorbaar geluid in het water, daar waar een pad, een hagedis wegschoot tussen de oeverplanten. De luchtwortels van de bomen schenen roerloos te drijven op de waterspiegel. Weer riep de houtduif, nu dichterbij, naar het me toescheen. Ik moest denken aan de tijd toen Oeroeg en ik in gestreepte hansoppen speelden bij de stoep van de achtergalerij op Kebon Djati. Het koeren van de duiven, die in hun kooien achter de bediendenkamers hingen, zweeg nooit.

Het oevergras ritselde in de wind, weer vloeiende er een rimpeling over het water. Ik meende het dofrode glanzende onder de oppervlakte te zien dat mij jaren geleden aan

geronnen bloed had herinnerd. In de achtergalerij bij Abdullah had ik daar ook aan gedacht — waarom?

Er viel een schaduw naast mij op de grond. Ik draaide mij om en zag een inlander staan, in vuile kaki shorts, met een hoofddoek van kainstof slordig geknoopt om zijn verwarde haar. Hij keek mij aan, met een felle, en toch blinde blik, en beduidde mij dat ik mijn handen moest heffen voor de dreiging van zijn revolver. 'Oeroeg,' zei ik, halffluid. De woudduif vloog klapwiekend op uit de bomen.

Ik weet niet hoe lang wij daar tegenover elkaar stonden, zonder te spreken. Ik verroerde mij niet, hij evenmin. Ik wachtte, maar zonder angst, in volkomen ontspanning. Het kwam mij voor dat dit het moment was waartoe alle gebeurtenissen, sinds de geboorte van Oeroeg en mij, onherroepelijk geleid hadden.

Het was in ons gegroeid en gerijpt, buiten onze wil, buiten ons bewustzijn om. Hier was, voor het eerst, het kruispunt waarop wij elkaar in uiterste eerlijkheid konden ontmoeten.

Hij hief zijn wapen. 'Ik ben niet alleen,' zei ik, hoewel ik niet geloof dat het angst was die me daartoe dreef. Het liet mij werkelijk onverschillig of hij me neer zou schieten of niet. De uitdrukking van zijn gezicht veranderde niet, maar zijn wijsvinger ontspande zich rondom de trekker van de revolver. Ik concludeerde hieruit dat hij wel alleen was. 'Ga weg,' zei hij in het Soendanees, 'ga weg, anders schiet ik. Je hebt hier niets te maken.'

Ik zag dat hij bleek geworden was. Een litteken op een van zijn wangen stak scherper dan eerst af tegen zijn huid. 'Luister...' begon ik, maar hij onderbrak mij, met drift in zijn stem: 'Ga weg. Je hebt hier niets te maken.' Zijn ogen waren zwartglanzend als de water- spiegel van Telaga Hideung, en even weinig van zins prijs te geven wat in de diepte verborgen lag.

Ik begreep dat het dwaasheid was hem tot een gesprek te willen verlokken. Wat ik ontdekken mocht was duidelijk zichtbaar. Om zijn rechterarm was een flard vuil doek geknoopt, waarop nog het RodeKruisteken zichtbaar was. De

kris in zijn gordel, dé op Soendanese wijze gewonden kam om zijn hoofd

— zijn kaki shorts, naar Amerikaans model, en zijn revolver, misschien afkomstig uit de nalatenschap van de Japanners — wat viel er meer te leren omtrent de etappes die hij had afgelegd? ‘Ga weg,’ herhaalde hij, ten overvloede. Ik draaide mij half om en keek naar Telaga Hideung, oeroude kraterput, door regenval tot meer gemaakt — een spiegel voor bomen en wolken, speelplaats voor licht en schaduw, windvlaag en waterslang — het verborgen rijk dat zijn onpersoonlijke wreedheid verried in de aanwezigheid van bloedreflexen en grijpstengels onder de zwarte oppervlakte.

Een wolk trok voor de zon, en het meer glansde koud, als inkt en lood. De scherpe toon van een patrouillefluit klonk in de verte. Ik begreep dat ik gemist werd. Zijn ogen zochten bliksemsnel rondom in het bos. Hij dacht niet meer aan mij. Iedere spier van zijn lichaam spande zich tot verweer, tot vlucht. Hij stond, half van mij afgewend, in overleg met zichzelf. De pezen van zijn neken zijn magere schouderbladen waren zichtbaar door de scheuren in zijn hemd. Hij was tegelijk meelijwekkend en angstaanjagend

— wild in hinderlaag, maar ook de intelligentie die desa’s verwoest en heuvels zwartgeblakerd had. Nog één ogenblik zag ik hem zo staan, tegen de donkere achtergrond van het bos. De stemmen van mijn tochtgenoten klonken niet ver weg, op het pad tussen de bomen. Ik keek om, maar hij was al verdwenen, ik weet niet in welke richting. De bladeren bewogen

nauwelijks, ook de wind kon ze zo doen beven. — Ik liep terug en voegde mij bij de patrouille. Was het werkelijk Oeroeg? Ik weet het niet en zal het ook nooit weten. Ik heb zelfs het vermogen verloren hem te herkennen. Ik heb niet anders willen doen dan een verslag neerschrijven van onze gezamenlijk doorgebrachte jeugd. Ik heb het beeld van die jaren willen vastleggen, die nu zo spoorloos voorbij zijn als waren zij niet meer. geweest dan rook in de wind. Kebon Djati is een herinnering, ook het internaat, en Lida; Abdullah en ik gaan elkaar zwijgend voorbij, en Oeroeg zal ik nooit meer

ontmoeten. Het is overbodig toe te geven dat ik hem niet begreep. Ik kende hem, zoals ik Telaga Hideung kende — een spiegelende oppervlakte. De diepte peilde ik nooit. Is het te laat? Ben ik voorgoed een vreemde in het land van mijn geboorte, op de grond vanwaar ik niet verplant wil zijn? De tijd zal het leren.

Lofrede Nederland Leest 2009 Willem Nijholt

Mijn moeder las Courths-Mahler mijn vader spelde iedere dag de kranten, mijn broer verslond Dick Bos, mijn zusje las nog niet (zij had haar poppen) en ik, ik zwijmelde mee met Puck en Gé op reis naar Zweden. Literatuur? Wil waren geabonneerd op de leesmap, in ons gezin de moppentrommel genoemd, waaruit mijn moeder meteen de Okido en De lach verwijderde, want daar stonden wel eens foto's in van 'dames in hun ondergoed. Foei!'

Toen ik wat later in Nijmegen naar de hbs ging, bezocht ik na de lessen wel eens een vriendin van mijn moeder, 'tante' Jo Verplak, voor ik weer die achttien kilometer door de Ooipolder terug naar huis moest fietsen. Tijdens een van die bezoeken gaf zij mij een boek en zei dat ik maar eens iets behoorlijks moest lezen in plaats van de Tuney Tunes en al die andere onzin11mblaacijas.

'Het gaat over Indië.'

'Over de Jappen?!'

'Nee, over Indië van voor de oorlog..., toen..., ach, je weet wel... alles nog als vroeger, ja?... als altijd vakantie... in de Preanger... zo mooi toch... en...'

0 ja, ik hoorde haar wel vertellen, maar ik luisterde meer naar mijn eigen gedachten, die haar Tempo Doeloe-mijmeringen niet tot mijn gevoel toelieten:

Indië!, dat hebben we achtergelaten, daar wil ik niet meer over lezen, niets neer over horen, nooit meet, geen angst geen honger geen pijn meer, alsjeblieft — en terwijl tante Jo maar doorpraatte over jeugdvrienden,.. zorgeloos spelen... toen... je weet wel... zag ik beelden van buigende vrouwen en kinderen, vuil, mager en afge

takeld, geslagen en getrapt worden; ik hoorde de woorden... kolonialisme... onafhankelijkheidsstrijd.. - en zag daarbij weer het opgezwollen lijk van een blanke man, vastgespijkerd aan een deur, langzaam ronddraaiend onder de brug over de Kali Baru in Semarang door stromen...

Ik bedankte tante Jo voor het boek, stopte het in mijn tas, sprong op mijn fiets en trapte alsof ik achterna werd gezeten tegen de wind in (altijd tegenwind in die Ooipolder) naar Millingen terug, waar ik, eenmaal thuis, naar mijn kamertje rende en het boek verstopte, wég, ergens onder in de kast, mezelf bezwerend dat ik dat boek nooit, nooit, nôoit zou lezen.

Toen ik jaren later op de Amsterdamse Toneelschool als voorbereiding op een rol Hella S. Haasses roman De scharlaken stad moest lezen, bleek dat een openbaring. Ik was geboeid door h e zij een machtige stad in dat rijke tijdperk in woorden, in zinnen schilderde. Zo ontdekte ik het werk van Hella S. Haasse.

In de boekhandel informeerde ik naar meer van deze schrijfster en onmiddellijk kwam de titel Oeroeg ter sprake. Maar verrek! Dat was het boek van tante Jo! Dat moest ik z lf nog ergens hebben! Op mijn kamer vond ik het in de kast onder een stapel Tuney Tunes terug. Daar had het al die jaren liggen wachten en was zelfs twee keer (totaal vergeten) meeverhuisd. Waarom? Tot ik rijp was voor Hella S. Haasse misschien? En had ik me destijds soms daarom op die tocht door de Ooipolder ingehouden, gearzeld toen ik

onderweg even stopte en het boek uit de tas nam om het met een wijde slinger vanaf

de dijk in de volgelopen uiterwaarden te keilen? Iets had mij toen tegengehouden. Iets.. - Was hier sprake van voorbeschikking? Ik begon het meteen, zij het met een vaag gevoel van wantrouwen, te lezen en vond het dadelijk een machtig mooi boek, steeds mooier ook omdat er zo veel in die jongensvriendschap te herkennen viel. Beelden van mijn broer Jan en ik, water spetterend in de kali in Soemenep, flikkerden in mijn herinnering op. Onze stiekeme zwerftochten tijdens het middag-rustuur over de pasar om voor een van baboe Aya afgetroggelde gobang, een munt van twee-en-een-halve cent, de ons streng verboden roedjak te gaan eten. Met een steeds sterker wordend bangig voorgevoel las ik het boek uit, maar de onvermijdelijke breuk kwam toch nog als een draai om mijn oren. Janken dus.

Destijds was ik alleen maar nieuwsgierig naar het verhaal geweest en wilde ik, hoopte ik op een goede afloop. Nu, bijna een halve eeuw later bij het herlezen (en intussen het verhaal én Hella S. Haasses werk goed kennende), zie ik bij de eerste zin al dat van een happy end geen sprake zou kunnen zijn. Mijn aandacht richt zich voornamelijk op de manier waarop de schrijfster het in haar onvergelijkbaar mooie Nederlands heeft opgeschreven. En ik besef dat zij in Oeroeg van meet af aan laat horen, laat weten, zoals de Tong Tong de bevolking in desa en rijstveld waarschuwt alert te zijn voor eventueel onraad, dat er een macht, een noodlot bestaat waar een mens nooit iets aan kan veranderen. Het enige wat de mens kan doen, is dat noodlot in prachtige literatuur te vangen – zoals Hella S. Haasse in Oeroeg heeft gedaan.

Het oeuvre van Hella S. Haasse

Constantijn Huygensprijs 1981

P.C. Hooftprijs 1983

Annie Romeinprijs 1995

Prijs der Nederlandse Letteren 2004

Oeroeg (roman, 1948)

Het Woud der verwachting (roman, 1949)

De verborgen bron (roman, 1950)

De scharlaken stad (roman, 1952)

**De ingewijden (roman, 1957) Internationale
Atlantische Prijs**

Cider voor arme mensen (roman, 1960)

De meermin (roman, 1962)

Een nieuwer testament (roman, 1966)

De tuinen van Bomarzo (essay, 1968)

Huurders en onderhuurders (roman, 1971)

Dé Meester van de Neerdaling (roman, 1973)

**Een gevaarlijke verhouding of Daal-en-Bergse brieven
(roman, 1976)**

Mevrouw Bentinck. Onverenigbaarheid van karakter»

De groten der aarde (geschiedverhaal, 1978, 1996)

Prix du Meilleur

Livre Étranger 2003

**Samen met Arie-Jan Gelderblom Het licht der
schitterige**

dagen. Het leven van P C. Hooft (1981)

De wegen der verbeelding (roman, 1983)

Berichten van het Blauwe Huis (roman, 1986)

Schaduwbeeld of Het geheim van Appeltern. Kroniëk van

een leven (biografische roman, 1989)

Heren van de thee (roman, 1992) CPNB Publieksprijs voor het Nederlandse boek 1993

Transit (novelle, 1994)

Zwanen schieten (autobiofictie, 1997)

Fenrir (roman, 2000)

Sleuteloog (roman, 2002) NS Publieksprijs 2003, Dirk Martensprijs 2003

Het dieptelood van de herinnering (autobiografische teksten, 1954-1993/2003)

Oeroeg— een begin (facsimile-editie ter gelegenheid van de Prijs der Nederlandse Letteren, 2004)

Het tuinhuis (verhalen, 2006)

Toen ik schoolging (2007)

Uitzicht (essays, 1979/2000/2008)

Op de lte www.hellahaasse.nl is te vinden welke titels als luxe-editie zijn verschenen in het Verzameld werk.

Over Rella S. Haasse

Lisa Kuitert Mirjam Rotenstreich (red.), Een doolhof van relaties (Oerboek, 2002)

Retour Grenoble. Anthony Mertens in gesprek met Hella S. Haasse (2003)

Arnold Heumakers e.a. (redj, Een nieuwérfirmament.

Hella S. Haasse in tekst en context (essays, 2006)

De handboog der verbeelding. Arjan Peters in gesprek
met Hella S. Haasse (2007)

Patricia de Groot (samenst.), Ik besta in wat ik schrijf

Hetla S. Haasse in beeld (2008)

Deze editie van Oe,og van 1-Iella S. flaasse verschijnt ter
gelegenheid

van de actie Nederland Leest, 23 oktober —20 november
2009

© 1948 Hella S. Haasse, Baarn

Eerste druk 1948

Achtenveertigste druk, met toestemming van Em. Querido's
Uitgeverij BV, Amsterdam, oktober 20139

Concept anthonBeeke

Vormgeving typografie studio anthonBeeke

Lofrede © 2009 Willem Nijholt

Foto achterzijde Ronald Hoeben

ISBN 97890 5965 1005 NUR 301